

“DysTRANS-Подкрепа на ученици с дислексия при прехода от началното училище към прогимназията”

Ръководство за родители

**DysTRANS-Supporting Dyslexic
Individual in Transition from
Primary to Lower Secondary School**

**РЪКОВОДСТВО ЗА
РОДИТЕЛИ**

2019

Този проект е финансиран с подкрепата на Европейската комисия.

Тази публикация отразява само личните виждания на нейния автор и от Комисията не може да бъде търсена отговорност за използването на съдържащата се в нея информация

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение	8
1. Дислексията в страните партньори.....	13
1.1. Разбирането за дислексията	14
ТУРЦИЯ	14
БЪЛГАРИЯ	15
РУМЪНИЯ.....	15
ПОЛША	16
ИТАЛИЯ.....	16
ПОРТУГАЛИЯ.....	17
1.2. Законодателство и подкрепа	17
ТУРЦИЯ	17
БЪЛГАРИЯ	18
РЪМЪНИЯ	19
ПОЛША	20
ИТАЛИЯ.....	21
ПОРТУГАЛИЯ.....	22
2. Симптоми на дислексията	23
2.1. За какви симптоми следва да внимават родителите въкъщи	24
Предучилищна възраст	24
Възрастта между 7 и 12 години	26
ЧЕТЕНЕ	26

ПИСАНЕ.....	28
МАТЕМАТИКА.....	30
ДРУГИ.....	30
2.2. Емоционални и поведенчески проблеми вследствие на обучителните затруднения	31
3. Предпоставки за развиване на добри умения за четене и писане 34	
3.1. Възприятия.....	35
3.1.1. Зрителни възприятия.....	35
3.1.2. Слухови възприятия	36
3.1.3. Фонологични възприятия	37
3.2. Памет	38
3.2.1. Зрителна памет	38
3.2.2. Слухова памет	39
3.2.3. Краткосрочна и дългосрочна памет	40
3.2.4. Семантична памет.....	42
3.3. Внимание.....	43
3.4. Пространствена ориентация	45
3.5. Последователности	47
3.6. Фина моторика	48
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	49
4. Обучителни затруднения, причинени от дислексия	50
4.1. В четенето и писането	50
4.2. В математиката	59
4.3. В ученето на чужд език.....	60

4.4.	В разказвателните предмети (история, география, природни науки) 62	
4.5.	В музиката, изобразителното изкуство и спорта	63
4.6.	Организация и управление на времето	65
5.	Как да помогнем?.....	66
5.1.	Образовайте се	66
5.2.	Справете се със собствените си емоции	68
5.3.	Помогнете на детето да формира вкус към книгите	71
5.4.	Помогнете на детето да развие добри умения за писане....	74
5.5.	Помогнете на детето да развие добри умения за учене.....	80
5.6.	Комуникация с учителите/училището	84
6.	Асистиращи технологии	87
6.1.	Какво представляват асистиращите технологии?.....	87
6.2.	Ползата от асистиращите технологии за учениците с дислексия	88
6.3.	Какво е достъпно в страните партньори	90
6.3.1.	Турция	90
6.3.2.	България	91
6.3.3.	Румъния	93
6.3.4.	Полша.....	97
6.3.5.	Италия.....	98
6.3.6.	Португалия	99
	РЕФЕРЕНЦИИ.....	108
	ПРИЛОЖЕНИЕ 1.....	114
	ПРИЛОЖЕНИЕ 2.....	116

ПРИЛОЖЕНИЕ 3.....	118
ПРИЛОЖЕНИЕ 4.....	124
ПРИЛОЖЕНИЕ 5: СЛУЧАИ ОТ ПРАКТИКАТА	127
ПРИЛОЖЕНИЕ 6: УПРАЖНЕНИЯ	145

Въведение

През последните десетилетия дислексията се превърна в добре познато понятие, с което се обозначават широк спектър затруднения, които някои хора имат. Доста публикации се опитват да обяснят произхода на състоянието и причините, които го провокират.

От 1881 г., когато Освалд Беркан пръв идентифицира първичните симптоми на дислексията, и 1887, когато офталмологът Рудолф Берлин въвежда термина „дислексия“, поколения учени изследват проблема, опитвайки се да открият биологичните причини за състоянието. Съществуват десетки теории, които продължават да еволюират с всяко следващо поколение изследователи.

Дефинициите на понятието също са се променяли във времето.

Преди началото на XX век децата, които са имали проблеми с ограмотяването са били считани за болни, за умствено изостанали или мързеливи и немотивирани. В същото време за характеризиране на групата възрастни и деца с проблеми в усвояване на четенето се е използвал терминът „слепота за думите“. В 30-те години на миналия век терминът „дислексия“ започва постепенно да измества стария в научната литература. Приблизително по същото време обучителните затруднения и по-специално дислексията започват да се разглеждат преди всичко като проблем на образованието. Но едва през втората половина на XX век децата със специални затруднения в ограмотяването се „извеждат“ от юрисдикцията на медицината (здравеопазването) и специалистите постигат единодушие, че проблемът следва да бъде решаван изцяло чрез педагогическа интервенция.

През 2009 г. сър Джим Роуз в отчета си „Идентифициране и обучение на деца и младежи с дислексия и затруднения в ограмотяването“¹ дава следното описание на състоянието:

„Дислексията е обучително затруднение, което засяга на първо място уменията за правилно и гладко четене и правописа.“

Той добавя, че могат да се наблюдават съпътстващи затруднения в области като речево развитие, моторика и координация, аритметични операции, организация на времето и дейностите, но сами по себе си това не са маркери за дислексия. Специфични характеристики на дислексията са трудности във фонологичната обработка, обработката на вербалната информация, скоростта на обработка на зрителната и слухова преработка. Хората с дислексия изпитват затруднения, които се отразяват на ученето, но в същото време някои от тях притежават завидни умения (несвързани с четене и писане) в други области, като творчески дейности, спорт, решаване на проблеми и др.

Дислексията е доста трудна за дефиниране, защото причините, стоящи зад различните ѝ проявления, могат да бъдат най-разнообразни. Сложността на проблема се засилва от факта, че проявленията на дислексията (затрудненията с четенето и писането) може да варират в зависимост от културните и езикови характеристики на конкретния човек.

Според последните статистически проучвания² приблизително 15% от населението на Земята проявява симптоми на дислексия

¹ Rose, J. “Identifying and Teaching Children and Young People with Dyslexia and Literacy Difficulties”, available at <http://www.thedyslexia-spldtrust.org.uk/media/downloads/inline/the-rose-report.1294933674.pdf>

² Dyslexia Statistics: <https://www.dyslexia-reading-well.com/dyslexia-statistics.html>

в една или друга степен, което означава над един милиард души. Повечето от тях не подозират, че са дислексии.

Ако приемем, че процентът е същият и за Европа, това би означавало, че около 100 милиона от жителите на Стария континент са засегнати от дислексия (без да броим членовете на техните семейства, разбира се). А това означава, че ученици с дислексия има практически във всеки клас.

Дислексията засяга хора от всички социални слоеве, във всяка страна, говорещи всякакви езици.

За съжаление реалността е такава, че много от децата, сблъскващи се с трудности при овладяване на четенето и писането, независимо от доброто си интелектуално ниво, са обвинявани, че са мързеливи и не полагащи достатъчно усилия, като реалната причина за затрудненията им може да е дислексия. Ако състоянието не е разпознато навреме, ако учениците не получат адекватна подкрепа на всички образователни нива, много от тях показват академични резултати под възможностите си, губят мотивация за учене, формират ниска самооценка, ниско самочувствие, губят увереност, че могат да се справят.

В наши дни, когато всички европейски страни полагат усилия да въвеждат и следват принципите на включващото образование, темата за ранното установяване на дислексията (при непрекъснато растящия процент ученици, засегнати от проблема) и ранната интервенция придобива особена важност.

Първият принцип на Европейския стълб на социалните права³ гласи, че всеки има право на качествено и приобщаващо

³ Европейския стълб на социалните права

<https://ec.europa.eu/commission/priorities/deeper-and-fairer-economic-and->

образование, обучение и учене през целия живот, за да запази и придобие умения, които да му позволят да участва пълноценно в обществото и успешно да осъществява прехода на пазара на труда. На срещата на високо равнище в Гьотеборг през 2017 г. европейските държавни и правителствени ръководители обсъдиха как да се използва пълният потенциал на образованието и културата като двигатели за създаване на работни места, икономически растеж и социална справедливост, както и средство за утвърждаване на европейската идентичност в цялото ѝ разнообразие.

Проучванията сочат, че единственото правилно решение за преодоляване на затрудненията, причинени от дислексия, е постоянната и продължителна интервенция, която способства формирането и развитието на различни умения, засегнати от състоянието.

Колкото по-рано бъде установен проблемът, колкото по-скоро започне интервенцията, толкова по-вероятно е затрудненията да бъдат преодоляни. Психолозите и педагозите са единодушни, че определящо значение има целенасочената работа за формиране и развиване на необходимите умения у децата в годините преди да тръгнат на училище и в периода на първоначално оgramотояване, като основна форма на превенция на възможни обучителни затруднения, в това число и на дислексия⁴ (e.g. Nicolson & Fawcett 2008).

Макар проблемът да е очевиден и проучванията да показват недвусмислено, че процентът на децата и младежите, засегнати от дислексия да расте (причините за това не са обект на

[monetary-union/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-20-principles_bg](https://www.monetary-union/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-20-principles_bg)

⁴ Nicolson, R. and A.Fawcett, Dyslexia, Learning and the Brain, MITT Press, 2008

разглеждане в този документ), в много от страните училищата не разполагат с достатъчно специалисти, обучени и способни да окажат ефективна подкрепа на учениците с дислексия, на техните семейства и на учителите, които работят с тях.

Ето защо е изключително важно за учителите да разберат същността на дислексията, нейните проявления и последствията от нея, както и да познават начините, по които биха могли да помогнат на своите ученици и да ги подкрепят в усилията им да преодолеят своите затруднения.

За съжаление, много училища са все още „недостатъчно подготвени за разнообразието, представено в класната стая [...]“. Когато на учениците се преподава по начин, който не съответства с техния стил на учене, естествените силни страни на тяхното мислене са пренебрегнати”⁵ (Barringer, 2010).

В проучването, организирано в шестте страни партньори (Турция, България, Румъния, Полша, Италия и Португалия) взеха участие 136 начални и прогимназиални учители. Голямото мнозинство от тях признават, че не се чувстват достатъчно компетентни да предоставят адекватна подкрепа на своите ученици с дислексия и се нуждаят от специално обучение по темата⁶.

Друг сериозен проблем е породен от факта, че много родители отказват да приемат, че тяхното дете има затруднения, или отлагат търсенето на квалифицирана помощ с надеждата, че детето „ще израсте“ проблема и ще успее да навакса изоставането. Налице е и притеснението, че официалното установяване на обучителните затруднения ще „лепне етикет“

⁵ Barringer et al., 2010 pag. XVII.

⁶ DysTRANS: International Need Analysis, 2018. Available at https://issuu.com/emanuelaeto9/docs/international_analysis

на детето, че учителите и другите деца ще променят отношението си към него. За съжаление липсата на достатъчно специалисти в училищата, обучени да работят с деца с дислексия, налага въпроса: „А какво ще се промени, ако детето бъде диагностицирано? Ще получи ли то подкрепата, от която се нуждае?“ Самите родители, не познавайки същността на дислексията, затрудненията, които тя поражда, и следствията от тях (в социален и поведенчески план) често обвиняват децата в мързел и нежелание да учат.

Голяма част от участвалите в проучването родители споделят, че отделят много време, опитвайки се да помагат на децата си да се справят с уроците и домашните, но осъзнават, че не разполагат с нужните им знания да го правят ефективно. Подобно на анкетираните учители, родителите изразяват желание и необходимост да се запознаят по-задълбочено с проблема, за да разберат децата си и да им помогнат.

1. Дислексията в страните партньори

Разнообразието в разбирането на дислексията е доста голямо. В различните европейски страни специалистите, работещи в тази област, са възприели различни дефиниции, норми по отношение на диагностицирането, както и правила за подкрепата, която учащите с дислексия да получават на различните етапи от своето образование.

На следващите страници е представен кратък преглед на определенията, използвани в страните партньори, диагностичните процедури и националното законодателство по отношение на дислексията.

1.1. Разбирането за дислексията

Международната асоциация по дислексия дава следното определение на термина „дислексия“: „Дислексията се характеризира със затруднения в правилното и безпрепятствено разпознаване на думи, лош правопис и умения за декодиране. Тези затруднения обикновено са резултат от дефицит във фонологичния компонент на езика, който често е неочакван, отчитайки другите когнитивни способности и предоставянето на ефективно обучение в клас. Вторичните последици може да включват проблеми с разбирането при четене, ограничен обем на четенето, което може да повлияе обогатяването на речника и основните познания“. (IDA Board of Directors, 2012, Nov. 12).

ТУРЦИЯ

В Турция дислексията (затруднения в овладяване на четенето, които пречат на децата да разберат връзката буква – звук), дисграфията (засяга уменията за писане, което води до проблеми с правописа, подбора на думи, спазването на граматичните правила и пунктуацията), дискалкулията (затруднения в извършване на основните аритметични операции и овладяване на математическите понятия) и диспраксията (засягаща фината и обща моторика) се разглеждат като форма на специфични обучителни затруднения (СОП) и се класифицират като увреждане^{7,8}. (Baydık, 2011; Korkmazlar, 2003)

⁷ Baydık, B.(2011) Study of Usage of Reading Strategies of Students with Reading Difficulties and Teaching Practices of Teachers on Understanding Reading. *Education and Science*, 6(162).

⁸ Korkmazlar, O. (2003). Öğrenme bozukluğu ve özel eğitim [Learning disabilities and special education]. *Farklı gelişen çocuklar*, 147-171

БЪЛГАРИЯ

В България дислексията се разглежда като комплексно специфично обучително затруднение, което включва проблеми в различни аспекти на ученето. Според проф. Ваня Матанова дислексията е “обща категория специфични нарушения в ученето и научаването, която се отнася до способности в седем специфични области на функционирането: импресивна реч, експресивна реч, основни четивни умения, разбиране на прочетеното, основни умения за писане, разбиране на написаното, основни математически умения и математическо мислене.”⁹ (Матанова, 2001) С други думи терминът „дислексия“ покрива доста широк спектър от специфични обучителни затруднения. Специалистите използват също термините дисграфия, дискалкулия, диспраксия за обозначаване на затрудненията в някои специфични области на ученето.

РУМЪНИЯ

Румънската система разбира под понятието „дислексия“ единствено затрудненията, свързани с усвояването на четенето. Дислексията е част от Специфичните обучителни затруднения, които от своя страна покриват голямо разнообразие от трудности при ученето (като четене, писане, смятане и математически разсъждения). Специфичното разстройство на уменията за учене не се разглежда като заболяване или дефицит, а като специален начин за обработка на информацията, поради различното развитие и функциониране на централната нервна система.

⁹ Матанова, В. Дислексия. СОФИ-Р. София. 2001

ПОЛША

Според Полската асоциация по дислексия понятието „дислексия“ покрива специфична трудност при ученето, която засяга главно уменията за четене, писане и други езикови умения. Състоянието е вродено, с неврологичен произход и съпътства човек през целия му живот. Характеризира се с трудности в способността за разпознаване и декодиране на думите, и не засяга другите когнитивни способности на индивида. Други особености са забавяне на развитието на говора, лоша речева продукция, проблеми с правописа, нарушена координация; понякога дислексията е свързана с емоционални и поведенчески смущения, проблеми със зрителните и/или слуховите възприятия и паметта.

ИТАЛИЯ

В Италия дислексията се счита за част от по-широк списък с разстройства в ученето, към които спадат още дискалкулията (проблеми с математиката), дисграфията (проблеми с техниката на писане) и дисортографията (проблеми с правописа). Според нормативен акт 170/2010 специфичните обучителни затруднения са нарушения, наблюдавани при „наличието на нормални когнитивни способности, отсъствие на неврологични патологии и сензорни дефицити; които може да причинят съществени ограничения при реализиране на някои дейности от ежедневието.“¹⁰

¹⁰ Legge 170/2010: “Nuove norme in materia di disturbi specifici di apprendimento in ambito scolastico” (Law 170/2010: "New rules on specific learning disabilities in the school environment"). Retrieved from: <https://www.aiditalia.org/it/dislessia-a-scuola/legge-170-2010>

ПОРТУГАЛИЯ

В Португалия терминът дислексия е дефиниран от Португалската асоциация по дислексия (Associação Portuguesa de Dislexia) като " неврологична дисфункция, която се проявява в трудности при четене при хора с нормална или над средната интелигентност. Това разстройство не е свързано с качеството на преподаване, с интелектуалното ниво, социално-културните възможности или сетивните промени. Има невробиологична основа с промени в структурата и неврологичното функциониране; може да има елемент на наследственост"¹¹ Макар да е свързана с усвояването на четенето, дислексията може да даде отражение и върху други аспекти на ученето, както и на емоционално и поведенческо ниво.

1.2. Законодателство и подкрепа

ТУРЦИЯ

В Турция, след приемането на Акт 573 през 1997 г. започва приемането на ученици със специални образователни потребности в масовите училища. Като резултат от този закон, включващото образование става задължително. В съответствие с насоките за Специалното образование (2000 г.) в училищата, които възприемат включващото образование, във всеки клас следва да бъдат включени еднакъв брой деца със СОП. Нещо повече, само две деца с еднакъв тип затруднения могат да са в един и същи клас.

Независимо че Министерството на образованието официално признава дислексията от 1997 г., установяването на регулаторни

¹¹ Associação Portuguesa de Dislexia (Portuguese Dyslexia Association). Retrieved from: <http://www.dislex.co.pt/>

правила и прилагането на индивидуалните обучителни планове започва в страната едва през 2006 г. Учителите получават повече подкрепа от държавните консултативни и рехабилитационни центрове (RAM), но тя все още е недостатъчна, за да може да се организира диференцирано преподаване в клас. От 2009 г., благодарение на т.нар. Програма за подкрепа на учениците със СОП, системата за подкрепа на децата и младежите с дислексия и на техните учители определено се подобри и успява в по-голяма степен да отговори на потребностите им.

Официалното диагностициране на дислексия и на специфични обучителни затруднения може да бъде извършвано само от психиатър. След това отговорността за специализираната подкрепа на учениците с дислексия преминава към държавните и частни консултативни центрове, педагогическите съветници в училищата, психолозите и ресурсните учители.

Образователната подкрепяща програма за учениците със специфични образователни потребности (в това число и дислексия) се финансира от Министерство на образованието и се състои от 3 модула, 750 учебни часа общо (четене, писане, математика, умения за учене). Всеки ученик има право да получи такава помощ два пъти, като необходимостта се доказва от съответните специалисти всяка година.

БЪЛГАРИЯ

Макар първите публикации по проблемите на дислексията да датират от 80-те години на ХХвек, все още не съществува единна държавна политика по отношение на дислексията. До неотдавна основният нормативен документ, който има отношение към дислексията е Наредба №1 за обучението на

деца и ученици със специални образователни потребности и хронични заболявания, но дори и в него терминът „дислексия“ липсваше до 2015 г. През септември 2015 Парламентът ратифицира изменения в Наредба №1 и за първи път сред специфичните обучителни затруднения бяха споменати дислексията, дисграфията и дискалкулията. През декември 2017 г. Наредба №1 бе заменена от нов нормативен документ – Наредба за включващото образование. Практиката е все още нова и поради липса на мониторинг, прилагането на тези документи е оставено в ръцете на личната инициатива на училищните ръководства, университетските администрации и работодателите.

Тестването обикновено се инициира от родителите. Ако учителят подозира, че обучителните трудности на даден ученик може да са причинени от дислексия, той може да препоръча на родителите детето да бъде тествано, но без желание от страна на родителите това не може да бъде направено. Тестване е възможно да бъде направено в специализирани медицински заведения от детски психиатри, психолози, в сътрудничество с логопеди и невролози, когато е необходимо.

Липсва стандартизиран тест за установяване на дислексията. Специалистите използват различни тестове. Отговорността за преценка доколко уменията на ученика по отношение на четенето, писането, математиката съответстват на нивото на класа, е оставена в ръцете на специалистите.

РЪМЪНИЯ

Съществуването на деца с дислексия, дисграфия и дискалкулия за първи път е признато с нормативен акт 6/2016, който допълва закона за образованието (1/2011) по отношение на децата с

обучителни затруднения. Съществува и по-специфична наредба (3124/2017), която одобрява методиката на предоставяне на подкрепа на учениците с обучителни трудности – диагностициране, интервенция, персонализирани учебни програми.

Комплексната оценка се извършва от законно акредитирани специалисти: психолози, учители, педагогически съветници, логопеди, педиатри и др., в съответствие с разпоредбите на диагностичните наръчници ICD-10 и DSM-5 и определя вида на специфичното обучително разстройство, както и степента на тежест¹² (David, Rosan, 2017).

Първичната интервенция може да бъде извършена от клиничния психолог в рамките на 5 сесии и ако е необходимо след това се провежда логопедична терапия и работа с психолог. Безплатна подкрепа за деца със СОП се предлага в училище чрез Центъра за ресурсна и образователна подкрепа (CJRAE) - институция, която функционира от 2003 г. като звено на регионалния инспекторат по образование (ISJ).

Съществуват неправителствени организации и професионални асоциации, които също могат да работят с деца с увреждания и със специфични образователни потребности, обикновено в рамките на различни проекти (безплатно или срещу заплащане).

ПОЛША

В Полша правата на учащите с дислексия са регулирани с Наредба на Министерството на образованието от 2007 година, която регламентира диагностицирането и подкрепата на

¹² David, C., Rosan, A. (2017). Principles of Diagnosis Based on Scientific Evidence in Specific Learning Disorders, Cluj Napoca, Argonaut; Limes

учениците, както и **промотира** правителствената програма „Равни образователни възможности за всички деца“ (2008). В съответствие с полското законодателство, дислексията е затруднение, което може да бъде диагностицирано най-рано след завършване на трети клас.

В Полша институциите, отговорни за диагностицирането на дислексията, са педагогическите и психологически консултативни центрове. Учениците, изложени на риск от дислексия, се диагностицират в тези центрове от акредитирани специалисти, предимно психолози. Оценката включва: психологическа оценка - поведенческа, емоционална, сензорна; логопедична оценка - фонологична, лексикална, синтаксис, семантика; неврологична оценка и консултация с офталмолог.

Полският модел за подпомагане в училище включва: работа със специален педагог в училище в рамките на допълнителни "корективно-компенсаторни" сесии; индивидуална терапия в психологически и педагогически консултативен център; терапевтични / помощни курсове, организирани от училището; персонализиран подход по време на уроците и сътрудничество с родителите. Учениците с дислексия имат право на някои допълнителни облекчения (най-вече по време на държавните изпити) в зависимост от конкретните си потребности: допълнително време, право да използват компютър, помощ от асистент-учител, който да им чете на глас въпросите или да записва отговорите им, прилагане на детайлизирани критерии по отношение на правописа.

ИТАЛИЯ

В Италия правата на учениците със специфични обучителни затруднения са защитени от закона (270/2010). Законът защитава

правата на децата с дислексия и предоставя на училището възможност да прилага подходи и методи, които да насърчават учениците и да създават условия те да разгърнат потенциала си, съобразно своите възможности.

Министерството на образованието осигурява наличието на един или няколко специални педагози във всяко училище, който да подпомага педагогическите екипи да се справят с обучителните затруднения на учениците, като им оказват ефикасна помощ. Нещо повече, в последните години е подсигурана и икономическа помощ за семействата на деца и младежи с дислексия (когато състоянието е официално диагностицирано), като например намаление на данъците при закупуване на компенсаторни средства.

В Италия диагнозата дислексия и дисграфия може да бъде поставена след края на втори клас, докато за дискалкулия е необходимо да се изчака края на трети клас. Тестването може да бъде направено в местния център за здравеопазване по заявка на родителите, подкрепена с оценка от училището.

Ако ученикът е диагностициран с дислексия (дисграфия, дискалкулия) екип от специалисти, заедно с учителите на детето разработват персонализиран план за обучение, в който се отбелязва функционалният профил на ученика и всички необходими стратегии и компенсаторни инструменти за неговото подпомагане.

ПОРТУГАЛИЯ

Подкрепата за учениците със специални образователни потребности в Португалия в периода 2008 – 2018 се основава на закон DL 3/2008. Този нормативен документ регламентира правото на учениците да получават подкрепа в зависимост от своите специфични потребности. Допреди няколко години

учениците с дислексия се определяха като деца със СОП, без да се конкретизира спецификата на техните трудности, причинени от дислексия и те не винаги имаха възможност да се възползват от специализирана подкрепа. На 6.07.2018 г. бе приет нов закон - DL 54/2018, който регулира включващото образование на всички ученици. Въведена е нова категоризационна система на учениците, която предлага по-широк поглед, разглеждайки училището като цяло и се фокусира върху образователните отговорности.

Формална диагностика може да бъде направена най-рано след като детето е завършило втори клас. Тестването се провежда от логопеди, психолози и лекари. Въпреки това и предвид показателите, които предполагат, че може да се прояви дислексия, детето трябва да бъде наблюдавано (дори без да има диагноза), за да се предотврати задълбочаване на трудностите.

Повечето училища имат специални класове за подкрепа на деца с дислексия. Има училища, които работят проекти, насочени към ученици, проявяващи индикатори за евентуални бъдещи затруднения в четенето и писането, с цел превенция на затрудненията, както и за формиране на добри социални и комуникативни умения.

2. Симптоми на дислексията

Дислексията е състояние, с което човек се ражда и което го съпътства през целия му живот. Това не е вирус, с който може да бъдете заразен, или болест, която може да излекувате със скъпи лекарства. Дислексията е различен начин на мислене и възприятия, който – безспорно – има своите положителни страни, и който по никакъв начин не е по-добър или по-лош от

традиционния. Но когато става въпрос за учене и академични постижения в не-дислексичната образователна система, където всичко, излизащо извън рамката на „норма“ се определя като „нарушение“, дислексията причинява затруднения и се превръща в проблем. Необходима е продължителна, систематична, всекидневна, упорита работа, за да бъдат преодолените последствията от състоянието.

Симптомите на дислексията се променят с възрастта. Има такива, които се проявяват още в ранните детски години, много преди детето да тръгне на училище. В този период може да говорим само за „риск от дислексия“. Работата следва да се фокусира върху идентифициране на затрудненията и дефицитите, описани в следващата част на това ръководство като предпоставки за развиване на добри умения за четене и писане, върху тяхното формиране и развитие, за да тръгне детето на училище, готово за предизвикателствата, които му предстоят. Дислексията може да бъде „официално“ диагностицирана след като е приключил периодът на първоначалното ограмотвяване.

2.1. За какви симптоми следва да внимават родителите вкъщи

Предучилищна възраст

- закъснял говор /ако не е проговорило – повече от 5-6 думи – до първия си рожден ден. Често такива деца започват реално да говорят чак когато навършат 2-2,5 години, някои и по-късно./;

- разместване на звуци или срички при изговаряне на многосрични думи /напр. *матаронки* вместо *маратонки*; *тевелизор* вместо *телевизор* и т.н./;
- често боледуване от ушни инфекции;
- трудно усвоява или изобщо не успява да усвои до 5-годишна възраст да си завързва обувките;
- бърка “ляво” и “дясно”, “горе” и “долу”; “преди” и “след” и т.н.;
- изпитва затруднения при определяне на звуковия състав на думите;
- независимо че детето е слушало много стихчета, песнички, приказки в рими, то самото до 4-5-годишна възраст /а понякога и до по-късно/ не може да каже коя дума се римува например с “гора” или “пея”;
- трудно заучава имената на буквите в азбуката или техния ред;
- затруднения при артикулацията на “л” и “р”; както и/или на “м” и “н”. Някои деца запазват “бебешкия” изговор на някои думи докато тръгнат на училище;
- затруднява се да разбере смисъла на някои въпроси или поуката от прочетена му приказка;
- затруднява се да разказва случки от ежедневието в логическа/хронологическа последователност;
- изглежда тормав, фината моторика не е достатъчно добре развита (не съответства на възрастта);
- затруднява се да пази равновесие (при слизане и качване на стълби, каране на колело или ролери, скачане на въже и др.);

- проблеми с координацията око – ръка (оцветяване, „лабиринти“, хващане и хвърляне на малка топка и др.);
- затруднява се самостоятелно да се облича, да закопчава копчета и др.;
- затруднява се да реже по контур, да оцветява без да излиза от контура и др.;
- късно определя водещата ръка. В ранна възраст може да се наблюдава често прехвърляне на молива от лявата в дясната ръка докато оцветява, пише или когато реди конструктор например /прехвърляне на детайлите/. Накрая детето се спира на едната ръка като водеща, но това може да не стане преди да тръгне на училище. Дори и тогава то може да използва едната ръка да пише, но другата да е “активна” при спортни игри;
- трудности да усвои правилния захват на молива;
- трудно задържа вниманието си достатъчно дълго, за да завърши поставената задача;
- трудно учи стихотворения наизуст;
- затруднява се да следва инструкции, особено когато са подадени едновременно.

Възрастта между 7 и 12 години

ЧЕТЕНЕ

- прочита думата в първото изречение, но се затруднява да прочете същата дума в следващото изречение;

- знае звуковото съответствие на всяка отделна буква, но не винаги може да “озвучи” непознатата дума;
- бавно, трудно и неправилно чете непознати думи извън текст /когато не може да се ръководи от контекста, или липсват картинки, които да го ориентират за смисъла/. Когато думата е грешно прочетена детето често произнася дума, която започва като написаната и има горе-долу същия размер /брой букви/; може да пропусне или да вмъкне някоя буква или да размени буквите при по-кратките думи /”от” вместо “то”, “за” вместо “аз” и др./;
- когато чете на глас, чете с бавно, накъсано темпо /не с “гладки” фрази/, често пренебрегва пунктуацията;
- видимо се изморява, дори и след кратък период на четене;
- нивото на разбиране на прочетеното може да е ниско заради огромното количество енергия, която детето влага в самия процес на четене. Разбирането при слушане е на значително по-високо ниво;
- заменя подобно изглеждащи думи, дори ако това променя значително смисъла на изречението / “торта” вместо “торба”, “крава” вместо “крива” и т.н./;
- когато чете приказка или изречение често заменя думата с друга, близкозначна, дори тя да не прилича изобщо на написаната /“тръгва” вместо “заминава”, “приказва” вместо “говори” и т.н./;
- чете неправилно, изпуска или вмъква малки думи – междуметия, съюзи, предлози; изпуска или добавя членната форма; променя окончанието /а, и, но; “гора” вместо “гората”; “красива” вместо “красиви” и т.н./

- старе се да избягва или категорично отказва четенето, особено когато става дума за дълъг плътен текст; когато чете се оплаква от главоболие, болки в стомаха; казва, че е гладен или жаден, че е нужно да отиде до тоалетна;
- може да чете един и същ текст няколко пъти с незначително (или никакво) подобрение, като всеки път допуска различни грешки.

ПИСАНЕ

- необичаен захват на химикала/ молива, често палецът покрива другите пръсти;
- по-малките ученици често полагат глава на чина, за да могат да следят движението на върха на химикала/ молива докато пишат;
- децата стискат химикала/ молива толкова силно, че скоро усещат напрежение и умора в ръката, налага се да оставят химикала и да разтръскат ръката, с която пишат;
- писането е бавно, с видимо усилие, а не механично действие;
- детето пише буквите, започвайки и завършвайки в необичайни точки;
- детето изпитва затруднение да “застави” буквите да стоят в хоризонтален ред;
- преписването на текст от черната дъска е бавно и мъчително. Детето вдига поглед, “хваща” само една или две букви, после следи напрегнато химикала докато изписва буквите в тетрадката и отново вдига поглед към дъската. Процесът се повтаря многократно. Детето често “туби” мястото, до което е стигнало, допуска правописни грешки и не винаги изписва

главните букви и препинателните знаци – дори когато детето може да прочете написаното на дъската;

- необичайно подреждане на текста върху страницата. Думите може да са наблъскани една в друга или да са на голямо разстояние. Полета и нови редове почти липсват;
- детето изпитва необичайно големи затруднения при овладяването на ръкописните букви и показва хроническо объркване при изписването на подобно изглеждащи ръкописни букви, като например *n-t*, *m-l*, *u-u*, и т.н.;
- проблем е писането под диктовка;
- системно пишат грешно дори често срещани думи /дори и когато една и съща дума се среща многократно в даден текст/;
- допускат правописни грешки, дори когато преписват от дъската в клас или от книга;
- писането им сочи несигурност – изпъстрено е с петна, зачерквания, изглежда доста немарливо;
- стремят се да избегнат писането, когато е възможно;
- знаят пунктуационните правила, но не умеят да ги прилагат;
- не забелязват грешките си при самопроверка - четат това, което искат да кажат, а не това, което са написали /което виждат/;
- среща трудности да изрази мислите и идеите си в писмен вид; пише с кратки прости изречения, в които почти липсват прилагателни и наречия;
- когато са му зададени т.нар. „отворени въпроси“, отговаря само с 1-2 думи.

МАТЕМАТИКА

- случва се да заменя цифри като 6 и 9 или е възможно да допуска замяна при изписване на числа примерно 52 и 25;
- случва се вместо да изважда да извършва действието събиране;
- трудности при решаване на текстови задачи – лошата четивна техника не им позволява да разберат добре условието на задачите;
- трудно научава таблицата за умножение;
- проблеми със следване правилния ред на извършване на аритметичните действия;
- може да среща трудности да борави с пари.

ДРУГИ

- трудности с организация и планиране на дейностите;
- може да познава часовника, но трудно преценява времето, необходимо за извършване на поставената задача;
- нуждае се от повече време, за да се справи с поставената задача;
- по-добре се справя при устно изпитване отколкото на писмено, тъй като има проблем със структурирането на текста;
- старее се да отложи във времето изпълнението на задачи, които намира за трудни;
- може да се справи с поставената задача, но често се нуждае от допълнителни инструкции;

- бърза уморемост (особено при дейности, изискващи четене и/или писане);
- проблеми с вниманието;
- добра дългосрочна памет за преживявания, места, лица, но се затруднява да запомни факти, последователности и информация, което не е преживяна;
- Изключително неподредени, или подреждат нещата си само когато са заставени да го направят;
- чувства се неуверен - страхува се от грешки;
- ниско самочувствие и лоша самооценка;
- влошена комуникация със съученици и учители.

2.2. Емоционални и поведенчески проблеми вследствие на обучителните затруднения

Дислексията е състояние, което съпътства човек през целия му живот и с което понякога е трудно да се живее. За децата е трудно да разберат причината за трудностите, с които се сблъскват и това постоянно състояние на фрустрация води до емоционален стрес като резултат от обезкуражаващата същност на дислексията.

Самюел Ортън е един от първите, които обръщат внимание на емоционалните аспекти на дислексията. Неговите проучвания показват, че болшинството деца на предучилищна възраст, които впоследствие проявяват симптоми на дислексия, са щастливи и добре приспособими към средата. Емоционалните проблеми започват да се появяват когато децата започнат

училище и се сблъскат с първите трудности при усвояване на четенето и писането.

В масовото училище учениците с дислексия изпитват затруднения в дейностите, които учителите и другите ученици ценят най-високо – академичните постижения. Те не могат да четат бързо, не могат да пишат с темпото на съучениците си, имат проблеми с правописа, не могат да запомнят достатъчно добре фактите, някои имат трудности с математиката, други не са добри в спорта... В същото време много от децата с дислексия притежават средно или над средно ниво на интелигентност. Те виждат, че приятелите и връстниците им се справят по-добре от тях, макар да отделят по-малко време за уроците и с далеч по-малко усилия; докато те самите никога не успяват да наваксат с материала, без значение колко упорито работят. Всичко това несъмнено поражда чувството за неуспех всекидневно, а подобно чувство в емоционален план е изключително болезнено. Като резултат много ученици с дислексия изпадат в депресивни състояния.

Често фрустрацията, която учениците с дислексия изпитват е резултат от тяхната неспособност да оправдаят очакванията на родителите и учителите. Възрастните виждат едно интелигентно дете, което се справя доста добре с всичко, с изключение на ученето. Нерядко родителите чуват от учителите, че детето е „много умно, но трябва да работи по-упорито“, и – естествено не приемат подобно мнение, защото те са наясно, че тяхното дислексично дете полага много повече усилия от съучениците си и въпреки това не успява да постигне същите резултати.

Децата с дислексия често имат проблеми със социалните си умения; понякога са социално незрели в сравнение с

връстниците си; трудно установяват и поддържат приятелства, което в крайна сметка може да доведе до изолация от групата.

Фактът, че затрудненията на учениците с дислексия остават често неразбрани от учителите, родителите, съучениците увеличава чувството на фрустрация, с което тези деца трябва да живеят. За да бъдат разбрани техните трудности, е нужно възрастните (родители, учители) да са наясно както със същността на дислексията, така и с чувствата, които децата с дислексия изпитват.

Какво чувстват хората с дислексия?

Тревожността е най-честият емоционален симптом - това е реакция на постоянното разочарование и объркване на ученика в училище. Тревожността кара децата да избягват това, което им е трудно или плашещо (и това е нормално за всяко човешко същество). Често учителите и родителите погрешно тълкуват това поведение и обвиняват дислексиците, че са мързеливи.

Гневът е друга емоционална реакция на чувството на неудовлетвореност. Очевидно е, че учениците с дислексия ще насочат гнева си към учителите и родителите (предимно към майките, тъй като майките са по-ангажирани с учебния процес на децата). Доста често детето успява да "скрие" гнева си в училище до степен на пасивност, но в безопасната среда на дома гневът изригва и обикновено се насочва към хората, които го обичат най-много - родителите. Тази реакция е много объркваща за родителите, тъй като те полагат много усилия и правят всичко възможно да помогнат на детето си.

Самочувствието на един дислексик е изключително уязвимо поради почти постоянното чувство на неудовлетвореност и

безпокойство. Според Ерик Ериксон, през първите години в училище, всяко дете трябва да разреши конфликтите между позитивната представа за собственото си „аз“ и чувството на малоценност. Ако едно дете не е изправено пред сериозни проблеми в училище, има добри академични резултати, адаптира се добре към учебната среда и училищната общност, то ще развие положителни чувства за себе си, добра самооценка и ще повярва, че ще успее в живота. Но ако детето изпитва неуспех и чувство на неудовлетвореност, то се чувства безпомощно и некомпетентно, контролирано от средата и обстоятелствата. Това чувство се засилва от факта, че детето има усещането, че усилията му не носят желан резултат.

Има много хора с дислексия, които се справят изключително добре в живота. Ученическите години не са били лесни за тях и те не обичат да си ги спомнят. Това, което им помага да "оцелеят", е фактът, че рано са открили нещо, в което са добри - спорт, музика, готвене или нещо друго, което да им позволи да компенсират незадоволителните академични резултати с високи постижение извън училище.

3. Предпоставки за развиване на добри умения за четене и писане

Процесът на овладяване на четенето и писането изисква съгласуваното функциониране на множество умствени процеси. Всяко дете, за да се научи да чете и пише, трябва да премине през поредица от последователни стъпки, разгърнати във времето. На всеки етап то трябва да усвои ново умение, което да улесни постигането на крайната цел - да се научи да чете и

пише. Четенето не означава само формално разпознаване на букви и думи, а консолидиране на способността да се разбира и интерпретира информацията, която се съдържа в текста. Писането не е само съотнасяне на звуци и букви, а умението да се изразяват мислите в писмена форма по добре структуриран начин, като се спазват всички граматични и пунктуационни правила. Важен критерий за нивото на успех в овладяването на този процес е степента, в която детето използва наученото, и как прилага умението да чете и пише самостоятелно, независимо от външни фактори и без странична помощ.

Има определени умения, които детето трябва да развие, за да успее да се научи да чете и пише.

3.1. Възприятия

3.1.1. Зрителни възприятия

Зрителните възприятия започват да се развиват от самото раждане. Но е нужно известно време, за да започнат очите да фокусират, да усвоят движенията, да се формира бинокулярно зрение, да се развие възприемането на перспективата (виждането в дълбочина), да се развие координацията око – ръка и т.н.

Когато говорим за зрителните възприятия, нямаме предвид проблеми със зрението, а умението, което се асоциира с възприемането на даден обект. Това е умение да се разграничава формата, без значение от размера, материала или разположението на обекта, и възприетата по зрителен път информация да бъде запомнена (съхранена в паметта) и извлечена от паметта, когато е необходимо.

Друго, много важно умение, което е от голямо значение за развитието на уменията за учене във всеки един аспект, е т.нар. зрителното проследяване (способността да се следи с поглед движещ се обект).

Процесът на овладяване на четенето включва способността да се разпознават буквите – тяхната форма и ориентация, зрително да се запомни последователността на буквите, които формират всяка дума, и способността да се проследява линеарната структура на текста. По този начин всеки дефицит в развитието на зрителните възприятия може да доведе до затруднения с четенето, като например проблеми с разпознаването на буквите; разместване или подмяна на буквите в думите и/или фразите, а това от своя страна затруднява декодирането, което е първата фаза на четенето.

Способността да се съхранява зрително възприетата информация е от особена важност за развитието на добри умения за писане , в това число и за овладяването на правописа.

3.1.2. Слухови възприятия

Слуховите възприятия са способността да се „структурират обкръжаващите звуци, да се отделят тези, които незабавно да се анализират“ (Mukleburst , 1954). Децата с дефицит в слуховите възприятия могат да чуват звуците, но не са в състояние да идентифицират тяхната значимост. (Berry and Eisenson, 1956). Тъй като слуховите възприятия са способността да се разпознаят или интерпретира това, което се чува, те са от също толкова съществено значение за четенето, както и зрителните възприятия.

Когато говорим за слуховите възприятия, следва да споменем четирите аспекта, които ги съставляват:

- Слухова дискриминация – способността да се чуват подобията и различията между звуците;
- Слухова диференциация – способността да се отделят подходящите звукови стимули и да се реагира на тях, а ненужните да се игнорират;
- Слухово блендиране (познато още като слухов анализ и синтез) – способността да се синтезират отделните звуци, които формират дадена дума;
- Слухова последователност – способността да се запомни редът на отделните звуци в даден стимул (напр. дума).

3.1.3. Фонологични възприятия

Фонологичните възприятия представляват несъзнателна когнитивна обработка на звуците на езика в специфична област на мозъка. От друга страна, фонологичната осъзнатост се отнася до съзнателната способност да се отчитат уникалните различия, които съществуват между думите в говоримия език (например когато две думи се различават само по един звук, както при „стол“ – „ствол“, „коза“ – „коса“ и т.н.). Фонологичната осъзнатост се явява компонент на фонологичната обработка, която участва в процесите на говорене и слушане. Ето защо тя е от особена важност в процеса на овладяване на четенето и писането.

Съществува и трето понятие - фонематична осъзнатост, което е по-специфично и включва способността да се възприемат малките звукови сегменти в речта (фонемите), да се „улавят“

разликите между тях, и как фонемите могат да бъдат размествани и замествани, за да се формират различни по звучене и смисъл думи.

Например, ако вземем думите „капан“ и „капак“, фонематичната осъзнатост ни помага да различим звуците в тези две думи: [к],[а], [п],[а] и [н]/[к], и да установим, че последната фонема е диференциращият звук.

Знанието, че буквата „к“ представя звука [к] не е достатъчно, за да оценим фонематичната осъзнатост като добра. Необходимо е да се разбира, че [к] е първият звук в думата „капак“, че той е същият като последният звук в тази дума; и че същият този звук е първи и в думата „капан“. С други думи, за да се научи да чете и пише детето трябва да може да идентифицира всеки звук в думата, да знае мястото му в думата, да може да сравнява звуците и позицията им в различните думи.

Центърът за фонологична обработка в мозъка обикновено работи подсъзнателно когато слушаме и говорим. Той е предназначен да извлича значението на това, което е казано, а не да отчита всеки отделен звук в думите. Предназначен е да работи автоматично, подпомагайки ефективната комуникация. Но четенето и писането изискват определено ниво на металингвистичната реч, което не се постига лесно и по естествен път. (Moats and Tolman, 2009)

3.2. Памет

3.2.1. Зрителна памет

Зрителната памет е способността да се запомнят характеристиките на даден предмет с цел незабавно възстановяване. Тя описва връзката между обработката на зрително възприетата информация, и процеса на нейното

кодиране, съхранение и извличане на получените в мозъка изображения.¹³ (Berryhill, 2008).

Същият автор определя зрителната памет като форма на паметта, която съхранява някои характеристики, получени от нашите сетива в отговор на визуални стимули. Благодарение на нея ние можем да съхраняваме получена по зрителен път информация за предмети, лица, места и др. под формата на мислен образ и по-късно, когато се нуждаем от тази информация, да извлечем мислените образи от паметта си.

Зрителната памет е много важна, когато детето се учи да чете и пише, защото тя му помага да възпроизведе последователността от зрителни стимули (каквито са буквите и думите), за да може да ги свърже правилно в дума, или да изпише правилно думата, така че всички букви да са разположени в правилна последователност; помнейки как изглежда една дума, детето може да я разпознае, без да се налага да я декодира всеки път и с времето това води до автоматизиране на уменията за четене и писане.

3.2.2. Слухова памет

Слуховата памет е способността да се обработва информацията, представена устно, да се анализира и да се съхранява за по-късна употреба.

Слуховата памет (понякога наричана ехо-памет) е една от човешките сетивни паметови „складове“; компонент, който е предназначен за съхраняване на постъпващата чрез слуховите възприятия информация. За разлика от зрителната памет, при

¹³ Berryhill, M. (2008, May 09). Visual memory and the brain. Available at: http://www.visionssciences.org/symposia2008_4.html

която очите ни могат многократно да сканират визуалните стимули, това е невъзможно по отношение на слуховите стимули. В крайна сметка, слуховите спомени се съхраняват малко по-дълго време в сравнение със зрителните¹⁴ (Psychology Glossary). Слуховите стимули се получават в ухото преди да бъдат обработени и разбрани. Процесът, при който възприемаме дадена информация, представена устно от учителя е много различен от този, при който четем същата информация от учебника. Ние чуваме устно предадената информация само веднъж, докато писмената можем да прочетем колкото пъти желаем или ни е необходимо. С други думи, можем да кажем, че слуховата памет е като резервоар, в който звукът се задържа и съхранява необработен докато не постъпи следващият звук, и едва тогава може да се разбере неговото значение¹⁵ (Clark, 1987). Този специфичен сензорен „склад“ е в състояние да съхрани огромен обем слухова информация за много кратък период от време (3-4 секунди). Звучите резонират в мозъка и се възпроизвеждат в този кратък отрязък от време след постъпването на слуховия стимул¹⁶ (Radvansky, 2005).

3.2.3. Краткосрочна и дългосрочна памет

Идеята за разделяне на паметта на краткосрочна и дългосрочна датира от XIX век. Класическият модел на паметта, разработен през 60-те години на миналия век приема, че всички спомени преминават от краткосрочната в дългосрочната памет след

¹⁴ Psychology Glossary. Echoic Memory Defined. Available at: <http://www.alleydog.com/glossary/definition.php?term=Echoic%20Memory>

¹⁵ Clark, Terry (1987). "Echoic memory explored and applied". Journal of Consumer Marketing 4 (1): 39–46.

¹⁶ Radvansky, Gabriel (2005). Human Memory. Boston: Allyn and Bacon. pp. 65–75

кратък период от време. Този модел е известен като „модален модел“ и е най-детайлно описан от Аткинсън и Шифрин¹⁷ (Atkinson and Shiffrin, 1968).

Краткосрочната памет е способността да се съхранява информацията в мозъка в активно, готово за употреба състояние за определен период от време. Става въпрос за визуална информация (например лицето на човек) или слухова информация (например телефонен номер или изречение, което някой ви е казал). При този вид памет отсъства съзнателно усилие за съхраняване на информацията, но е налице възможността съхранената информация да бъде възстановена на по-късен етап. В краткосрочната памет се съхраняват само основните елементи от възприетите образи или думи. Капацитетът на краткосрочната памет е много индивидуален и когато тя се запълни част от съхранената информация се изтрива, за да освободи място за нова. Това ни дава възможност да обработваме огромен обем информация, съхранявайки тази, която мозъкът ни прецени като потенциално полезна и забравяйки останалото.

От друга страна дългосрочната памет определя способността на човек да съхранява информация за по-продължителен период от време (от няколко секунди до много години). Тя започва да функционира известно време след като информацията е видяна или чута. Механизмът на възстановяване и възпроизвеждане на информацията е съвсем различен, така че мозъкът трябва първо да завърши единият процес (възстановяването/спомнянето), за да започне следващия (възпроизвеждането).

¹⁷ Atkinson, R. C., & Shiffrin, R. M. (1968). Chapter: Human memory: A proposed system and its control processes. In Spence, K. W., & Spence, J. T. *The psychology of learning and motivation* (Volume 2). New York: Academic Press. pp. 89–195

Капацитетът на дългосрочната памет е на практика неограничен, но способността на човек съзнателно и несъзнателно да запомня информация зависи от това доколко добре неговата дългосрочна памет е организирана. Доколко лесно извличаме информацията, съхранена в нашата дългосрочна памет, тогава, когато тя ни е необходима, зависи от това, което наричаме „услужливост на паметта“.

Има много различни форми на дългосрочните спомени, тъй като процесът на създаване и съхраняване на дългосрочните спомени засяга много зони в мозъка. Има две основни съставки на дългосрочната памет – експлицитна памет (спомените, които запомняме съзнателно) и имплицитна памет (спомените, които използваме, за да извършваме определени действия, без да мислим за тях - например да плуваме или да караме колело).

3.2.4. Семантична памет

Според някои класификации семантичната памет се разглежда като един от аспектите на дългосрочната памет. Тук тя е разгледана отделно, заради специфичната роля, която играе при усвояване на четенето и писането.

Канадският психолог Ендел Тулвинг разграничава три типа памет - процесуална, епизодична и семантична¹⁸ (Tulving, 1985). Процесуалната памет подкрепя дейности, като завързването на връзките на обувките или карането на колело – дейности, които няма нужда да усвояваме много пъти – ако веднъж сме се научили да караме колело, ние съхраняваме това знание за цял живот, без значение колко години не сме карали

¹⁸ Tulving, Endel (1985) How many memory systems are there? American Psychologist, Vol 40(4), Apr 1985, 385-398. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.40.4.385>

колело. Епизодичната памет съхранява нашия личен опит и последователността на придобиване на този опит във времето. С помощта на този тип памет ние помним първия си ден в училище, или деня на сватбата, или рождените дни на децата си.

Семантичната памет е различна – това е способността да помним фактите извън контекста. Например, ние помним, че водата кипи при 100 С°, че слънцето е звезда или че Амазонка е най-дългата река на Земята, без да има нужда да помним кога точно сме чули или прочели тази информация за пръв път. Семантичната памет съхранява също така нашето знание за думите, символите и понятията, които използваме, за да водим разговор или да изучаваме нов учебен предмет. Тази памет използваме, за да си припомним дефинициите на думите и понятията. Благодарение на нея ние можем да разбираме информацията, която чуваме, текстовете, които четем, инструкциите, различните учебни предмети.

3.3. Внимание

Вниманието е още един важен компонент от способността на човек да се справи с дадена задача в рамките на определено време и с нужното качество.

Дж.Р.Андерсън определя вниманието като поведенчески и когнитивен процес на подборно съсредоточаване върху определен аспект на информацията, като се игнорира останалата, ненужна част. Вниманието може също така да се определи като разпределение на ограничените ресурси за

обработка на информация, с които човек разполага¹⁹ (Anderson, 2004).

Вниманието се състои от няколко основни компонента: устойчивост, концентрация, разпределяне, превключване и обем. Възможно е един от тези компоненти да е много добре развит, докато при останалите се наблюдават дефицити.

Когато става въпрос за усвояване на четенето и писането и за ученето като цяло, от особена важност са концентрацията, устойчивостта на вниманието и превключването.

Концентрацията е способността да се насочва вниманието съзнателно към даден обект, неговите компоненти, способност да се разбере поставената задача. Дете с добра концентрация обикновено притежава и добра наблюдателност и организираност. И обратно, тези, които не са развили добро умение за концентрация на вниманието, обикновено са разпилени и разсеяни. Развитието на умението за концентрация изисква съзнателни усилия и се отразява върху умението на човек да възприема, разбира и заучава нова информация.

Способността на човек да се концентрира зависи от неговата причастност към задачата, мотивацията му, умението да се справи със задачата, неговото емоционално, психическо и физическо състояние в момента, както и от околната среда (обстановка, други хора, и т.н.).

Устойчивостта е времева характеристика на вниманието и засяга продължителността на фиксирано внимание върху един и същи обект. Тя е свързана с продължителността на съзнателно внимание – определя се от времето, през което човек може да

¹⁹ Anderson, J. R. (2004). [Cognitive psychology and its implications \(6th ed.\)](#). Worth Publishers. p. 519

съхрани вниманието си към един и същ обект на първоначалното ниво. Устойчивостта зависи от физическото състояние, интереса към обекта/ темата, мотивацията (човек може да остане съсредоточен върху любимо занятие за много по-дълъг период от време, отколкото ако това, което прави, му е скучно и досадно; или проявява по-устойчиво внимание сутрин, отколкото вечер, когато е изморен).

Превключване или пренасочване на вниманието наричаме умението да преместваме фокуса на вниманието си от един обект на друг, когато е необходимо. Това може да се случва несъзнателно, когато нашето внимание внезапно е привлечено от нещо извън това, с което сме ангажирани в момента. Но много по-важно е умението съзнателно да превключваме вниманието си от един стимул към друг. Характерното в този случай е, че човек прави съзнателна оценка на новопоявилите се стимул и, установявайки, че в новата ситуация той е от по-голяма важност от предишния, пренасочва вниманието си към него. Всяко превключване на вниманието изисква усилие. Нивото на усилие се определя от редица условия, сред които – вродена мобилност на неврологичните процеси на активация (възбудимост) и дезактивация (прекратяване на процеса). Колкото по-високо е нивото на мобилност – толкова по-лесно става превключването на вниманието.

3.4. Пространствена ориентация

Човешкият мозък е забележителен орган. Той притежава способността да аргументира, създава, анализира и обработва огромен обем информация всеки ден. Това ни дава възможността да се придвижваме в заобикалящата ни среда, използвайки вроденото си усещане за ориентация. Това умение

се нарича пространствена ориентация и е изключително полезно в ежедневието. Пространствената ориентация е от жизнено значение за адаптирането ни към нова среда и за придвижването ни от една точка в пространството до друга. Без тази си способност, ние бихме се движили в безкрайни кръгове, постоянно бихме се губили, бихме имали редица още проблеми, за които сега дори не подозираме²⁰ (Maxwell, 2013).

В ранното си детство децата възприемат всичко, което ги заобикаля по отношение на своето тяло, неговото движение, разположението му в пространството спрямо останалите обекти. Групите движения от ранното детство, като претъркаляне, пълзене, клатене (от крак на крак), а по-късно вървенето, тичането, катеренето, люлеенето – всички те изграждат сензорната „карта“ в мозъка на детето: къде се намира то в пространството във всеки един момент²¹ (Murphy, 2013).

Пространствената ориентация е едно от ключовите умения, които трябва да достигнат определена зрялост (степен на развитие), за да може детето с лекота да усвои четенето и писането. То е необходимо, за да се научи детето да разпознава буквите, цифрите и други графични символи, като обръща внимание на специфичните им характеристики, които ги различават един от друг – форма, компоненти, разположение и ориентация в пространството. В противен случай, ако детето не

²⁰ Maxwell, R. (2013) Spatial Orientation and the Brain: The Effects of Map Reading and Navigation. Available online. Retrieved from <https://www.gislounge.com/spatial-orientation-and-the-brain-the-effects-of-map-reading-and-navigation/>

²¹ Murphy, R. (2013) Spatial orientation: Which way is up? Available online. Retrieved from <http://www.developlearning.co.nz/blog/spatial-orientation-which-way>

е развило добра пространствена ориентация, това може да доведе до огледално изписване на букви и/или цифри, слаба памет за форми и думи, проблеми с четенето, писането и правописа. В резултат на нарушената или недоразвита пространствена ориентация могат да се наблюдават още лоша координация (включително така важната за писането координация око – ръка), тремавост, проблеми с баланса.

3.5. Последователности

Когато говорим за работа с последователности имаме предвид умението на даден човек да възприема зрителните и/или слухови стимули в определена последователност, да запомни тази последователност и да е в състояние да я възстанови след време. Подобно умение изисква казването на дните от седмицата, или месеците в годината, или буквите от азбуката, или дори запомнянето на рецептата за приготвяне на любимото ни ястие.

Същото умение ни е нужно, за да запомним или да си припомним реда на звуците в думата, ние използваме умението за слухова последователност. Ако детето има проблем с това може да се получи, че вместо „балерина“ казва или пише „барелина“.

Друга връзка между умението за работа с последователности и четенето е специфичното умение за контрол на движението на очите от ляво надясно, следвайки редовете на текста. По време на този процес нашите очи трябва да възприемат буквите от всяка отделна дума една по една от ляво надясно, да ги разпознаят, да ги комбинират в правилната последователност, така че мозъкът ни да може да прочете и разбере думата. Само така можем да разберем смисъла на изреченията, абзаците и на

целия текст. Умението за работа с последователности е много важно и когато трябва да възпроизведем това, което сме прочели в правилния логически ред.

3.6. Фина моторика

Тъй като много от децата с дислексия имат проблеми и с писането, координацията и баланса, нивото на развитие на моториката е друга важна предпоставка за формиране на добри умения за писане.

Нарушена моторика при деца с дислексия е наблюдавана и документирана отдавна²², макар различните проучвания да посочват различни проценти. Според ръководения от Никълсън екип около 80% от наблюдаваните деца с дислексия имат проблеми както с общата, така и с фината моторика, и почти при всички се отчита нарушение в баланса, мускулния тонус и координацията.²³

Екипът, ръководен от Каплан също отчита висока степен на коморбидност между дислексията и нарушената координация (63% от обследваните деца с дислексия имат проблеми с моториката)²⁴.

Проблеми с писането се наблюдават при повечето от учениците, у които фината моторика не е била достатъчно добре развита към момента, когато са тръгнали на училище. Координацията око – ръка, която е толкова важна за усвояване на ръкописното

²² Denckla MB, Rudel RG, Chapman C, Kregler J. Motor proficiency in dyslexic children with and without attentional disorders. Arch Neurol 1985;43:228–31.

²³ Nicolson RI, Fawcett AJ, Dean P. Developmental dyslexia: the cerebellar deficit hypothesis. Trends Neurosci 2001;24: 508–11.

²⁴ Kaplan BJ, Wilson NB, Dewey D, Crawford SG. DCD may not be a discrete disorder. Hum Mov Sci 1998;17:471–90

писмо, е същата, която е необходима на детето, за да може да изрязва по линия, да оцветява, без да излиза от контура, да рисува и дори да хваща топка. Същото важи и за контрола на движението на ръката. Ако ученикът има проблеми с баланса и общата моторика, много е вероятно когато пише да не успява да задържа буквите на реда, буквите да са с различна големина, почеркът му да е неравен, тромав и нечетлив. И тъй като писането ще е труден и изтощителен процес за ученика, той ще се опитва да го избягва, или ще отказва да изпълнява задачи, изискващи писане.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

За да се постигне добро (правилно и гладко) и ефективно (с високо ниво на разбиране) четене; правилно (почерк, правопис, граматика) и добре структурирано писане (в случай на творческо писане) е необходимо всяко едно от споменатите по-горе умения да е развито на съответното ниво. Дефицит в което и да е от тези умения води до затруднения в четенето и/или писането.

4. Обучителни затруднения, причинени от дислексия

4.1. В четенето и писането

Както беше споменато по-горе, има много умения, които детето би трябвало да развие на достатъчно добро ниво преди да тръгне на училище и да започне да се учи да чете и пише.

Усвояването на четенето е сложна задача, която изисква координация на очните мускули, така че те да могат да следят редовете на текста; добра пространствена ориентация, за да се интерпретират буквите и думите; добре развита зрителна памет, за да се запомня значението на думите и малките думички. Процесът изисква способност да се работи с последователности, да се разбира структурата на изречението и граматиката, умение да се категоризира и анализира. В допълнение към тези умения, мозъкът трябва да може да интегрира зрително възприетите стимули (букви и комбинации от букви) с информацията, съхранена в паметта, и да асоциира тези стимули със съответните звуци. Звучите трябва да бъдат асоциирани със съответното значение. С цел да се постигне по-добро ниво на разбиране, четящият трябва да запомня значението на думите, които чете докато стигне до края на изречението или абзаца. Наличието на проблем на всеки един етап от този процес води до проблеми с четенето като цяло.

Всеки дефицит, свързан с възприятията, пространствената ориентация, паметта и/или вниманието, който може да се наблюдава у детето, води до различна степен на затруднение при формирането и развиването на добра четивна техника и снижава нивото на разбиране. Ако четенето представлява трудност за детето, ако то не може да разбере какво чете,

очевидно е, че няма как да изпитва удоволствие от четенето. Ако в допълнение то не вижда никакво подобрене в техниката си на четене или в нивото на разбиране, независимо от полаганите усилия, много скоро ще загуби интерес и мотивация да чете.

Когато говорим за ограмотяване ние разбираме овладяване на двата взаимосвързани процеса – четене и писане. Затрудненията в четенето в повечето случаи са съпътствани и от трудност при усвояване на писането.

Професионалистите използват различни термини, за да опишат тези затруднения, като дисграфията (затруднения с писането) е само един от тях. Каквато и дефиниция да бъде използвана, важно е да се разбере, че бавното писане и грозният/нечетлив почерк в никакъв случай не означават, че детето не полага усилия. За много деца с дислексия дори усвояването на правилният захват на молива и „задържането“ на буквите на реда може да е сериозно предизвикателство.

Писането (бавно, разкривено и често нечетливо) не е единственият проблем на учениците с дислексия.

Макар да се предполага, че до момента, когато ученикът с дислексия завърши началното си образование и трябва да премине в прогимназията, той вече се е научил да чете и пише, често голяма част от проблемите, с които се е сблъскал в процеса на усвояване на четенето и писането, все още са налице, което прави неговото четене и писане далеч от очакваното ниво за възрастта/класа.

Как недостатъчното развитие на някои умения, описани в част 3 засягат четенето и писането на етапа, когато ученикът трябва да

премине в по-горната образователна степен (прогимназиалните класове)?

ЧЕТЕНЕ

Проблеми с...	Как това се отразява на овладяване на четенето?
Зрителни възприятия	<ul style="list-style-type: none"> - Разпознаване на буквите – затруднения да се различат подобията и различията във формата и ориентацията на буквите („т“ и „п“; „б“ и „д“, и т.н.); - Проблем с различните шрифтове – детето разпознава буквата „д“, но не и „д“; или може да разпознае главната буква, но в същото време има проблем с малката буква (А – а; Б – б; П – п, и т.н.).
Слухови възприятия	<ul style="list-style-type: none"> - Трудности с възприемането на слухово поднесен текст; - Трудности да се раздели думата на съставните ѝ звуци или да се групират звуците, за да се образува дума; - Трудности да се определи първия и последния звук в дадена дума; - Трудности да се разграничат близкозвучащи думи (не чуват разликата между „коза“ и „коса“, или „врат“ и „брат“); - Проблеми с разбирането при четене.
Фонологични	<ul style="list-style-type: none"> - Проблеми със свързването на отделните

<p>възприятия/фологична осъзнатост</p>	<p>звуци в дума, например „с-л-о-н“ (Детето знае отделните фонемни, но не успява да ги свърже и произнесе заедно);</p> <ul style="list-style-type: none"> - Проблеми с разделянето на непознатата дума на срички и свързването на срички в дума, като например „ес-ка-ла-тор“; - Затруднения с декодирането и гладкостта на четене; - Проблеми с разбирането при четене, заради лошата четивна техника.
<p>Зрителна памет</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Затруднения да възпроизведе в правилна последователност визуални образи (например буквите в дадена дума); - Затруднения да запомни общият визуален образ на дадена дума или на последователността на буквите в думата, което затруднява четенето и писането (правописа); - Всеки път трябва да декодира всяка една дума, включително малките думи, дори когато думата се среща многократно в текста.
<p>Слухова памет</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Проблеми с разбиране на значението на думите (вероятно е да се наблюдава закъсняло речево развитие); - Проблеми с разбирането и следването на вербални инструкции.

<p>Краткосрочна памет</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Проблеми с декодирането; - Затруднение със задоволително ниво на регистриране на идеите или информацията по време на четене; - Затруднение със запомнянето на току-що прочетената информация (често забравя началото на изречението или параграфа докато стигне до края; в някои случаи това може да се случи дори с дългите думи); - Проблеми със съхраняване на визуалната информация (например последователността на буквите в дадена дума).
<p>Дългосрочна памет</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Невъзможност да се съхранява и възпроизвежда информацията от прочетения текст; - Затруднения във възпроизвеждането на последователността на графемите и фонемите; - Затруднения с разбирането на прочетеното.
<p>Семантична памет</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Проблеми с разбиране значението на думите и понятията, което води до ниско ниво на разбиране на прочетеното.
<p>Последователности</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Проблеми с движението на очите и следването с поглед на линеарната структура на текста (пропускане на

	<p>редове; погледът „скача“ нагоре – надолу по текста);</p> <ul style="list-style-type: none"> - Пропуски във възприемането на текста и като резултат – ниско ниво на разбиране на прочетеното; - На техническо ниво – проблеми с декодирането – заместване и пропускане на букви, или разместване на местата им; стремеж да се отгатне думата вместо тя да бъде прочетена. В резултат на това – бавно, накъсано, неправилно четене; промяна на смисъла на думите/ изреченията и незадоволително ниво на разбиране.
Внимание	<ul style="list-style-type: none"> - Проблеми с декодирането и спазването на препинателните знаци - Проблеми с гладкостта на четене; - Проблеми с разбирането при четене; - Бърза уморяемост; - Загуба на мотивация и интерес.

ПИСАНЕ

Проблеми с...	Как това се отразява на овладяване на писането?
Фина моторика	- Неправилен или необичен захват на молива/химикала;

	<ul style="list-style-type: none"> - Трудности да се „задържат“ буквите на реда; - Неправилно изписване на някои елементи на буквите (изписването започва от необичайна точка или е в неправилна посока); - Някои букви се изписват неправилно – липсват или са добавени елементи; - Някои подобно изглеждащи букви са трудно отличими една от друга (<i>n-m</i>; <i>m-l</i>; <i>u-u</i>; и др.); - Почеркът е неравен и нечетлив.
<p>Зрителни и слухови възприятия и памет</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Затруднения да бъдат различени близкочвучащите звуци – замяна на букви, съответстващи на близкочвучащи звуци (<i>б-п</i>; <i>д-т</i>; <i>г-к</i> и др.); - Писането под диктовка е сериозно предизвикателство; - Неумение да водят записки.
<p>Фонологични възприятия/ фонологична осъзнатост</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Много бавен процес на „кодиране“ (често изглежда сякаш детето не може да си спомни как се изписва буквата, съответстваща на даден звук); - Сериозни проблеми с писането под диктовка;

	<ul style="list-style-type: none"> - Грешки в реда на буквите при изписване на дадена дума, което понякога променя смисъла (може да напише „варна“ вместо „врана“ или „кос“ вместо „сок“); - Пропуска или добавя букви в думите (особено при по-дълги думи и думи със струпани съгласни).
<p>Зрително-пространствена ориентация</p>	<ul style="list-style-type: none"> - При писане заменя подобно изглеждащи букви (<i>n-m</i>; <i>д-б</i>; и др.); - Трудности да запомни как изглежда дадена дума или реда на буквите в думата, което възпрепятства писането и може да причини проблеми с правописа; - Писането не е автоматизиран процес, дори що се отнася до изписването на малките често срещани думи; - Написаното изглежда немарливо, недобре подредено на страницата; почеркът е неравен и нечетлив.
<p>Граматични правила и пунктуация</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Трудности да запомни граматичните правила и техните изключения; - Възможно е да знае правилата, но да не умее да ги прилага, когато пише;

	<ul style="list-style-type: none"> - Не знае значението на препинателните знаци и ролята им в писмения текст; не може да ги използва правилно; - Не умее да разделя думите на срички, когато трябва при писане да пренесе думата от единия ред на другия; - Сеща трудности да използва правилната форма на глагола, когато представя мислите си в писмен вид (може да се наблюдава аграматизъм); - Трудности да определи ролята на дадена дума като част на речта и като част на изречението; - Затруднява се да изрази писмено мислите и идеите си в добре структуриран текст.
Творческо писане	<ul style="list-style-type: none"> - Трудности да изготви план на съчинение/есе; - Ако трябва писмено да преразкаже даден текст, се затруднява да следва правилния ред на отделните моменти; - Ограничен речник; опитва се да използва по-прости думи, в чиито правопис е сигурен;

	<p>- В писмената си реч използва предимно прости изречения; почти напълно липсват прилагателни и наречия;</p>
--	---

Разбира се, нито учителите, нито родителите не бива да чакат детето да завърши началното училище и да премине в прогимназията, за да забележат проблема и да потърсят професионална помощ. Колкото по-рано са идентифицирани затрудненията, колкото по-рано се предприеме интервенция – толкова по-добри са шансовете детето да развие необходимите умения и да преодолее затрудненията с четенето и писането.

4.2. В математиката

Затрудненията в четенето (дислексия) са доста често съпътствани от трудности и в математиката – според различните проучвания между 30 и 70% от учениците с дислексия проявяват симптоми и на дискалкулия (e.g., Badian, 1999; Kovas et al., 2007; Landerl & Moll, 2010; White, Moffitt, & Silva, 1992).

Най-характерните трудности в математиката за учащите с дислексия са: размяна на цифрите при четене или писане на числа с две и повече цифри; грешки в аритметичните операции (извършване на събиране при наличие на знак „минус“ или обратно); проблем със спазване реда на аритметичните действия; проблеми с пространствената ориентация (предимно в геометрията); трудности с разбирането, запомнянето и прилагането на математическите понятия и т.н. За учениците с дислексия (дори когато нямат дискалкулия) математиката може да създава трудности, тъй като тяхната недобра четивна техника

и по-ниското ниво на разбиране при четене им пречи, когато трябва да решават текстови задачи. Неумението за работа с последователности от една страна причинява проблем със способността сложните писмени инструкции да бъдат разделени и изпълнени като серия от последователни прости действия; както и с извършването на аритметичните действия в правилна последователност.

4.3. В ученето на чужд език

Когато става въпрос за връзката между дислексията и изучаването на чужд език, има много трудности, с които ученикът с дислексия може да се сблъска. Най-сериозните са:

- Разграничаване на звуците;
- Правилно произношение на звуците;
- Морфология и синтаксис;
- Усвояване на новите думи;
- Граматика и прилагане на граматичните правила;
- Четене и писане (словоред и правопис).

Когато един ученик започне да учи нов език, той ще открие, че в него има звуци, които отсъстват в родния му език. Ако ученик с дислексия има проблем със слуховите и фонологични възприятия, той ще среща трудности да възприеме тези звуци правилно и съответно правилно да ги възпроизведе.

Компетентността на говоримия език се състои в способността да се използват звуците, които формират думи и изречения, за да се предаде значение. За да говорим, трябва да можем да артикулираме чрез

*специфични движения на говорния апарат звуците на езика, а за да разберем говоримия език, трябва да можем да разпознаваме същите звуци във всички различни слухови стимули, които ние възприемаме от околната среда*²⁵ (Nespor, M. & Bafile, L., 2008).

Например първият звук на английската дума “think” не съществува в българския език (както и в никой друг европейски език), така че за хората, чийто роден език е български, разграничаването на звука [θ] и звука [t] може да е проблематично (още повече, че мястото в устната кухина, където се формира английският звук [θ] е много близко до това, където се формира българският звук [ф], а и начинът на артикулация на двата звука е доста сходен.

Морфологичните и морфо-синтактичните аспекти на родния език са проблематични за повечето ученици с дислексия и тези трудности в повечето случаи се пренасят и в изучаването на чужд език.

Друго сериозно затруднение, с което учениците с дислексия се сблъскват когато учат чужд език, е необходимостта да запамятат значителен брой нови думи – както тяхното правилно произношение, така и значението им и да могат да ги извлекат от паметта, когато е необходимо. Често се наблюдава значително разминаване между обема на пасивния и активния речник на изучавания чужд език.

Езиците се различават по степента на съответствие графема – фонема. Финският, италианският, турският езици попадат в групата на т.нар. „транспарентни“ езици, при които има почти пълно съответствие между броя на фонемите и графемите, с

²⁵ Nespor, M. & Bafile, L. (2008). I suoni del linguaggio” Bologna: Il Mulino

които те се изписват (в италианския, например, 25 фонемни са представени от 33 графемни или графемни комбинации). От друга страна, някои езици, като френския (35 фонемни се представят със 190 графемни или графемни комбинации) и особено английския (40 фонемни, представяни с 1120 графемни и графемни комбинации) имат т.нар. „дълбока“ ортография. С други думи: ако един ученик с дислексия, чийто роден език е от групата на „транспарентните“ езици и той въпреки това среща трудности с четенето и писането, то да се научи да чете и пише на английски с неговата сложна ортография, ще е изключително сериозно предизвикателство.

4.4. В разказвателните предмети (история, география, природни науки)

На практика всички тези предмети изискват много четене и немалък обем писане. Следователно, не е трудно да се предположи, че дислексията ще засегне процеса на учене и ще повлияе на резултатите, които ученикът с дислексия постига. Дефицитите в четивната техника, разбирането, паметта, зрителната и слухова преработка, организацията и управлението на дейностите и времето, работата с последователности засягат в различна степен изучаването на различните учебни предмети.

По отношение на историята и географията затрудненията са следствие от недобрата четивна техника и ниското ниво на разбиране при четене, което води до невъзможност да се разбере урока, да се извлече най-важната информация, да се запомнят фактите и да се възпроизведат по-късно, когато е необходимо. Много ученици с дислексия не умеят да направят връзка между нещата, които вече знаят и новата информация; за тях е трудно да „сглобят“ общата картина от многобройните детайли (факти),

които вече знаят, и да направят връзка между тях. Затрудненията при работа с последователности задълбочават проблема.

Природните науки (физика, химия, биология) също могат да се окажат проблематични за учащите с дислексия. Затрудненията при тях са сходни с тези при изучаване на история и география. Тук обаче се добавят и трудностите с декодиране, разбиране и запаметяване на специфичния понятиен речник, както и с използването на стъпковия подход при ученето, тъй като при тези предмети разбирането и усвояването на новите знания се базира и зависи от степента на овладяване на предишния учебен материал.

4.5. В музиката, изобразителното изкуство и спорта

Болшинството родители и учители споделят мнението, че часовете по музика, изобразително изкуство и спорт допринасят за цялостното развитие на децата и за подобряване на техните житейски умения. Тези учебни предмети са считани от мнозинството като лесни, нещо като възможност учениците да си починат между останалите учебни часове. Това донякъде е така, но не и за учениците с дислексия.

Проучванията показват, че музиката и езиковите умения са взаимно свързани (не само при хората с дислексия), защото и двете се основават на фонологичните възприятия, които както бе обяснено по-горе са една от предпоставките за формиране и развиване на добри умения за четене. От една страна – нотите, както и буквите, са графични знаци и когнитивните процеси, необходими за тяхното овладяване са сходни. Следователно децата с дислексия е много вероятно да имат трудности с научаването на нотите, музикалните знаци и всички техни

комбинации. Като следствие от това – четенето на ноти (което се очаква от учениците в края на началното училище) може да се окаже сериозно предизвикателство за тях. Независимо от това, за учениците с дислексия е нужно и много важно да учат музика. Музикалната интервенция би подобрила техните слухови и фонологични възприятия, което ще се отрази положително и на техните езикови и четивни умения.

Рисуването и оцветяването подобрява фината моторика, която е от особено значение за писането. Често децата, чиито рисунки са елементарни, с липсващи детайли, с грешни пропорции, с твърде едри или прекалено дребни фигури – имат проблеми с писането. Когато детето рисува координацията око – ръка е от същата изключителна важност, както и когато пише. Това може да се отрази и на уменията на ученика да чертае геометрични фигури.

За учениците с дислексия е важно да участват активно в часовете по физическо възпитание в училище, но и да се включват в извънкласни спортни дейности. Често децата с дислексия (особено когато тя е съпътствана и от диспраксия) са тромави, недобре координирани и балансирани. Това им причинява сериозни трудности да се справят достатъчно добре в часовете по физическо възпитание, особено в отборните спортове, като народна топка, футбол, баскетбол, волейбол и др. Много често те остават извън дейностите, защото никой не ги иска в отбора си. Независимо от затрудненията, учениците с дислексия трябва да бъдат насърчавани да се занимават със спорт. Това ще подпомогне развитието на тяхната обща моторика, пространствената им ориентация, способността им да разбират и следват устно подадени инструкции, работата с последователности, ще ги научи на дисциплина, ще подобри уменията им за организация на дейностите и времето. В същото

време спортът дава на учениците с дислексия възможност да постигнат успех в нещо, което не изисква четене и писане.

4.6. Организация и управление на времето

Почти всички ученици с дислексия имат проблем с организацията на дейностите и управлението на времето. Изпълнението на една или друга задача им отнема повече време и те трябва да вложат повече усилия в сравнение с връстниците си, особено когато става въпрос за задачи, изискващи четене и писане. Тези затруднения обаче, често не се отчитат от възрастните (учители и родители) и обикновено тези деца са определяни като мързеливи, незрели за възрастта си и немотивирани.

Учениците с дислексия имат трудности с т.нар. „екзекутивно функциониране“, което засяга тяхното умение да организират своите дейности и време. С цел да изпълни дадена задача човек е нужно да може да състави план как да постигне желан резултат; в хода на изпълнението на задачата да може да прави нужните промени в плана; да поддържа нужната мотивация, да прояви постоянство и при все това да спазва времеви график и сроковете.

Дефицитите в краткосрочната памет, които се наблюдават при някои дислексици дават отражение не само на тяхното четене и писане, но им създават трудности когато трябва да планират времето си. Много ученици с дислексия (особено в началните класове) не успяват да изпълнят всичките си учебни задачи (подготовката на уроците, писането на домашните) и често използват извинения от рода на „Забравих си тетрадката с домашното“ или „не знаех, че имаме домашно“.

Умението за организация на времето не е вродено у хората, но се очаква, че човек ще го развие и усъвършенства в процеса на израстването. Децата с дислексия обаче възприемат времето по различен начин и поради тази причина това умение у тях трябва да бъде целенасочено формирано и развивано.

5. Как да помогнем?

5.1. Образовайте се

За да можете да помагате ефективно на детето си, трябва първо да се образовате. В днешно време има много информация за обучителните затруднения като цяло, и за дислексията - в частност. Има книги, статии, уебсайтове, а също – различни форуми и групи за подкрепа, където други родители споделят своя опит.

1/ Наблюдавайте детето си от най-ранна възраст – това е важно, за да забележите всички особености в неговото развитие. Намерете информация за това какво трябва да умее детето на всяка възраст и ако забележите някакво изоставане в усвояването на определени умения, обърнете внимание и научете какво следва да направите, за да помогнете на детето да ги развие – на по-късен етап това ще направи нещата за него по-лесни.

2/ Дислексията е най-разпространеното специфично обучително затруднение (тя засяга в различна степен между 10 и 15% от децата в училищна възраст), така че е добре да научите повече за симптомите и ако се съмнявате, че детето ви е в риск от дислексия, да потърсите помощ възможно по-рано.

3/ Ако детето ви е с установена дислексия, важно е да научите повече за състоянието, да разберете причините, проявленията и последствията от него. Разберете, че дислексията засяга не само четенето и писането, но ученето като цяло, както и редица от житейските умения на детето (организация и управление на дейностите и времето, социални и комуникационни умения, и др.). Колкото повече знаете, толкова по-добре ще разберете затрудненията на детето си и толкова по-ефективно ще можете да му помогнете.

4/ Разбира се, вие сте най-добрият адвокат на детето си, но за да му помогнете да преодолее затрудненията си е необходимо да му осигурите професионална помощ. Има специалисти, които са обучени да работят с деца с дислексия. Преди да вземете решение относно терапията, е нужно да съберете възможно по-подробна информация за съществуващите възможности - за критериите, използвани в тестването, предполагаемата продължителност на работата, очакваните резултати. Опитайте се да влезете в контакт с други родители, чиито деца вече са работили с конкретния специалист – тяхното мнение ще ви помогне да вземете решение.

5/ Всяка страна има специфично законодателство по отношение на обучението на деца със специфични образователни потребности. Ако детето ви е с установена дислексия то има право на различни облекчения, като например допълнително време на изпити и тестове, някои асистиращи технологии, или допълнителна работа с ресурсен учител, психолог или логопед в зависимост от конкретните нужди. Важно е да познавате националното законодателство по отношение на дислексията и образователните права на детето.

5.2. Справете се със собствените си емоции

Разглеждайки необходимостта да помогнете на себе си като част от подкрепата за вашето дете, може да ви изглежда странно, но това е много важен етап от цялостния процес. По-долу са представени някои ключови моменти, които да ви помогнат.

1/ Не превръщайте трудностите на вашето дете в отправна точка на своя живот и на живота на семейството. Може да ви се струва невъзможно да намерите време за себе си, за своето хоби, за срещи с приятели, защото ежедневието ви е организирано според потребностите на вашето дислексично дете. Това обикновено е резултат от вашите притеснения за успеха на детето и за неговото бъдеще. Притесненията, тревогите и нервността е много трудно да бъдат изключени и вие няма да спрете да ги чувствате докато не се убедите, че детето е в състояние да преодолее трудностите, да се справя самостоятелно и успешно в училище и в живота. Но ако превърнете затрудненията на детето в център на своя живот и на живота на семейството си, и организирате всичко според тези затруднения, вие само ще „заклучите“ проблема и ще направите детето си зависимо от вас за много дълго време.

2/ Отстранете факторите, предизвикващи объркване от обкръжението на вашето дете. Опитайте се неговата среда да е „изчистена“ и добре организирана. Приучавайте и детето към това от ранна възраст. Не подавайте на детето объркваща или противоречаща си информация; всички инструкции трябва да са ясни и прости. Бъдете уверени в решенията, които взимате по отношение на детето. Децата с дислексия запазват образното си мислене значително по-дълго от другите и автоматично преобразуват в картини всички инструкции или обяснения, които им даваме. Ако обяснението е твърде сложно, или ако се подават няколко инструкции наведнъж, мисленият образ, който

те изграждат може да се окаже доста объркващ и те няма да знаят как да изпълнят задачата или откъде да започнат – всичко това предизвиква фрустрация, която е главната пречка пред ученето.

3/ Помнете, че е нормално да изпитвате различни, понякога много негативни емоции по отношение затрудненията на вашето дете. Нормално за всеки родител в подобна ситуация е да премине през различни емоционални състояния и за никого не е лесно да се справи с тях. Но ако искате да помогнете на детето си, първо направете ревизия на собствените си чувства и емоции, за да можете да ги познавате и контролирате. Емоциите, с които най-често се сблъскват родителите, след като у детето се установи наличие на дислексия, са:

- Отричане – много често родителите не вярват на резултатите от тестването и на мнението на учителите; опитват се да обяснят затрудненията на детето с фрази като: „На неговите години и аз бях същият.“, „Още е малък, ще порасне, ще настигне другите.“ и т.н.
- Гняв – родителите не желаят да приемат, че детето им е с дислексия; изпитват гняв по отношение на ситуацията и се измъчват с въпроси от рода на: „Защо точно на него?“
- Депресия – родителите изпитват тъга и се страхуват, че тяхното дете никога няма да е „като другите“.
- Приемане – това е първото позитивно чувство, защото е първата крачка към разрешаване на проблема. Когато родителите приемат, че детето им има проблем, те са готови да проявят активност – да се образуват, да търсят помощ, да помагат на детето.

- Надежда – натрупването на информация за дислексията, консултациите със специалисти, общуването с родители на други деца със сходни проблеми, събужда надеждата, че на детето може да се помогне; с правилната терапия то ще преодолее трудностите и ще успее не само успешно да завърши училище, но и да се реализира в живота.

Разбира се, като родител на дете с дислексия, вие може да изпитвате и други емоции.

- Вина – родителите често се самообвиняват за трудностите, с които се сблъсква детето им и се питат къде са сгрешили. Това чувство може да е много силно, но то няма да помогне на детето. Понякога това чувство кара родителите да се опитват да скрият факта, че детето им е с дислексия от роднините и приятелите си – това е погрешно решение, защото поражда у детето убеждението, че нещо с него не е наред. Понякога, за да се справят с чувството на вина родителите обвиняват за проблемите на детето учителите, училището или образователната система като цяло.
- Безпомощност – това чувство възниква, когато родителите са опитвали различни стратегии, за да помогнат на детето си – сами са работили с него, наемали са частни учители, давали са дори лекарства, но нито един от тези опити не е постигнал желанния резултат. Това не означава, че няма решение – вие като родители трябва да намерите правилната терапия и стратегия, която ще работи при вашето дете.

Независимо от всички отрицателни емоции, през които родителите преминават, има и някои положителни. Важно е те да се разпознаят, да се изразят и да се споделят с другите. За

детето положителните емоции на родителите са от неоценима помощ.

- Любав и приемане – Без значение какви проблеми или трудности има, детето трябва да чувства, че родителите винаги ще го обичат и тази обич е безусловна.
- Гордост и радост – Децата с дислексия също отбелязват напредък, имат високи постижения (може би не в четенето и писането, но в спорта или в изкуствата). Родителите трябва да се научат да отбелязват всяко едно постижение заедно с детето, да подчертават неговия напредък във всеки един аспект на ученето и живота. Родителите следва да разбират, че дислексията е просто различен начин на мислене и на възприемане на света, че не засяга интелигентността на детето, че тя не го прави по-лошо от другите. Да, дислексията поставя на пътя на детето препятствия, но с труд, постоянство и адекватна подкрепа те могат да бъдат преодоленни.

5.3. Помогнете на детето да формира вкус към книгите

Четенето започва много преди детето да се научи да чете, така че книгите трябва да присъстват в живота на детето от самото му раждане. Добрият читател се създава от люлката, защото уменията, необходими за усвояване на основите на грамотността се формират много преди детето да започне формалното си образование. Тези ранни срещи с книгите трябва да бъдат внимателно планирани от родителите, така че детето да може да почувства удоволствието от тях и да формира позитивно отношение към книгите и четенето. Децата трябва да общуват с

книгите от най-ранна възраст – да имат възможност да играят с тях, да ги разглеждат, да виждат възрастните и по-големите деца в семейството да четат, да слушат как им четат на тях. „Семейната среда оказва влияние върху детето по много различни начини. Ако родителите четат много, ако в дома има книги, е много вероятно детето да започне да проявява интерес към четенето.“ (Oliver, 1976, p.64)²⁶.

Семейството служи като модел, играе ключова роля във формирането и развитието на грамотността, за да предаде своите очаквания и отношение към четенето и писането и по този начин допринася, често несъзнателно, за развиването на езиковите и металингвистичните умения. Алварес (2000), цитиран от Балча (2008), казва, че „без помощта на родителите, вероятността у децата да се формира позитивно отношение към четенето е много малка“. Децата копират поведението на родителите и ако виждат, че родителите им ежедневно четат книги, вестници или списания, много скоро детето ще започне да имитира четене – много преди да познава буквите. Ако книгите са неизменна част от обкръжението на детето, то най-вероятно ще прояви интерес към книгите и желание да се научи да чете.

Ето някои лесни за следване стъпки:

- 1/ Създайте у дома възможност детето да има постоянен достъп до книги, да вижда че възрастните четат – това изгражда поведенчески модел и създава предпоставки за подражание.
- 2/ Разговаряйте за книги. Растящият интерес към сюжета удължава удоволствието от четенето, което стимулира

²⁶ Oliver, C. (1976). *The child and leisure*. Lisbon: Publications Europe-America.

споделянето на знания и насърчава комуникацията, като по този начин формира „вкус към четенето“.

3/ Четете на детето редовно. Продължавайте да му четете и четете заедно с него дори след като то се е научило да чете – четенето следва да се превърне в споделено удоволствие.

4/ Избирайте теми, които са интересни за детето – има огромен избор от детски книги и вие със сигурност ще може да намерите такива, които да отговарят на предпочитанията на вашето дете. Не се тревожете, ако детето не харесва книгите, които вие сте харесвали на неговата възраст – важно е да насърчавате детето да развива собствен вкус.

5/ Никога не казвайте: „Първо почети книга, после ще гледаш телевизия.“, защото по този начин превръщате четенето в наказание, а гледането на телевизия в един вид награда.

6/ Заведете детето в местната библиотека – разнообразието от книги там е много по-голямо от това, което може да му предложите вкъщи. Посещението в библиотеката позволява на детето да се потопи в различна атмосфера и да види множество непознати хора, които също четат или взимат книги за вкъщи.

7/ До време на разходка намерете време да се отбиете с детето в книжарница. Не е нужно всеки път да купувате книга. За децата е интересно да могат да се докоснат до книгите, да прелистят страниците, да разгледат илюстрациите. Ако сте решили да купите на детето нова книжка, не го правете без него, позволете му то да избере какво му харесва.

8/ Уважавайте собствения темп на детето. Понякога детето желае една и съща история да му бъде препрочитана много пъти, не му отказвайте. Това ще ви позволи да поставите основите на неговите навици за четене.

9/ Не се обезкуражавайте, ако в началото ви се струва, че тези стратегии не работят. Вие създавате нов навик, а това изисква търпение, постоянство и време. Не се отказвайте.

Развитието на четивните умения е важен етап в образованието на детето. Мотивацията е една от главните предпоставки за овладяване на това умение. Следователно, детето трябва да бъде насърчавано от най-ранна възраст да контактува с писменото слово. Това е задължение на семейството, на училището, на обществото като цяло да създаде необходимите условия за формиране у децата на позитивно отношение към четенето и възприемане на четенето и писането като незаменимо средство в процеса на учене.

5.4. Помогнете на детето да развие добри умения за писане

Както бе обяснено в Част 1.1. на Ръководството, затрудненията с писането се определят с термина „дисграфия“. Четенето и писането са тясно свързани, дислексията често е съпътствана от дисграфия и затова, когато едно дете се тества за наличие на дислексия, следва да бъде проверено и за симптоми на дисграфия. Дори ако детето, след проведена терапия се научи да чете добре, проблемите с писането, ако не са адресирани, ще са пречка за постигането на добри академични резултати, тъй като писането играе съществена роля в процеса на учене и в много случаи резултатите зависят от качеството на писмената продукция (тестове, изпити, курсови работи и т.н.).

Разбира се, най-добре би било, ако започнете да работите с детето, когато то е на 2-3 години, но дори ако е на 8, или дори на 12, има още много какво да се направи по въпроса.

Когато говорим за умения за писане, следва да разглеждаме писането в три посоки:

1/ Почерк

2/ Правопис

3/ Творческо писане

И трите аспекта са еднакво важни за академичния успех на детето.

1/ Почерк - Подготовката на детето за овладяване на ръкописното писмо започва с формирането и развитието на добра фина моторика и добра координация око - ръка. Ако детето има проблеми с рисуването, оцветяването, рязането по линия или улавянето на малка топка, е много вероятно то да срещне трудности и при овладяване на писането. Така че родителите трябва да са наясно с необходимостта да научат детето да се справя добре с всички тези дейности достатъчно рано. Има още няколко неща, които родителите могат да направят, за да помогнат на детето с писането:

- Правилен захват на молива. Никога не е прекалено късно да коригирате захвата на молива, ако той е неправилен – дори тази малка промяна ще даде отражение на почерка на детето. (Как да научим детето да държи молива правилно:
https://www.youtube.com/watch?v=I06Zqcaj_E0)
- Помогнете на детето да „види“ елементите, от които се състои всяка една ръкописна буква. Много често децата с дислексия виждат само общата картина, но не са в състояние да я разделят на съставните ѝ части. Умението да види елементите на буквите, ще помогне на детето да ги изписва правилно.

- Обърнете внимание на детето, че всички овални букви (с, о, а, е...) следва да се изписват обратно на часовниковата стрелка.
- Покажете на детето как следва да бъде изписана всяка буква – откъде да започне, в каква посока и последователност да изписва елементите. Наблюдавайте го как пише и го коригирайте всеки път, когато забележите, че започва от неправилното място или движи молива в неправилна посока.
- Учете детето да изписва ръкописните букви не по азбучен ред, а на групи от подобно изглеждащи (състоящи се от еднакви елементи) букви.
- Ако е необходимо, обяснявайте и показвайте как да свързва отделните букви в думите. Често неправилното свързване прави почерка трудно четлив.

2/ Правопис – За са се научи човек да пише правилно е нужно да знае граматичните и правописни правила, но това не е достатъчно. Много ученици с дислексия знаят правилата и ако ги запитате, те могат да ви кажат кога се пише главна буква, запетая или пълен член. Но писмените им работи създават впечатлението, че са забравили всички тези правила. Проблемът може да се дължи на дефицит в зрителната памет, във фонологичните възприятия и памет, или в липсата на фонологична осъзнатост – ученикът не е в състояние да разграничи звуците в думата (виж Част 3.1.3.).

Какво могат да направят родителите?

- Уверете се, че детето знае граматичните и правописни правила.

- Обяснете му значението и ролята на препинателните знаци.
- Обяснете на детето, че всяка дума се състои от отделни звуци, които са подредени по различен начин (дайте примери на думи, които се състоят от едни и същи звуци, но се различават по смисъл заради различния начин на подреждане на звуците – „кос“ и „сок“, „лак“ и „кал“ и др.). Играйте игри, като например: казвате един звук (напр. „н“), после добавяте още един (напр. „а“, при което се получава думата „на“), след това още един (напр. „р“ и става „нар“) или може да добавите звук в началото (напр. „а“, за да се получи „Ана“) и т.н.
- Учете детето да „чува“ първия звук на всяка дума; след това – последния звук на думата (това обикновено е много по-трудно за децата с проблеми във фонологичните възприятия, но могат да се научат да го правят). След това идва задачата за определяне мястото на звуците в думата (в началото, в средата или в края). Винаги започвайте с малки думи, състоящи се от 3-4 букви/звука и постепенно усложнявайте задачата.
- Научете детето да буквува думите (да ги казва буква по буква) – напр. вие казвате думата „бор“ и то трябва да каже б-о-р. Винаги започвайте с малки думи, в които всички звуци се чуват ясно и постепенно усложнявайте задачата. Това упражнение може да бъде правено и за подобряване на техниката на четене – детето буквува думата и след това я произнася цялата. Заради тясната връзка между четенето и писането, ако правите това упражнение и за четенето, и за писането, нещата ще се подобрят по-бързо.

- След като детето е в състояние да каже правилно по букви дадена дума, накарайте го да напише тази дума. Когато се натрупа определен обем от правилно буквувани и написани думи, детето е готово да пристъпи към писане под диктовка. Ако в диктовката детето се сблъска с дума, за която не е сигурно как се пише, накарайте го първо да я каже по букви (ако е нужно, повторете думата няколко пъти докато детето успее да я буквува правилно).

Разбира се, в идеалния случай родителите следва да започнат с тези упражнения, когато детето е на 4-5 години, тогава то ще бъде подготвено за писането към момента на тръгване на училище. Но никога не е прекалено късно да помогнете на ученика да подобри правописа си. Още повече, че добрият правопис означава и по-високи резултати.

3/ Творческо писане – За учениците с дислексия творческото писане е най-трудният аспект на писането. Повечето от тях възприемат света и ситуациите по начина, по който се разглежда картина, като едно цяло. Никой не гледа картината от ляво надясно и от горе надолу; не е нужно да възприемате това, което виждате в определен ред; няма нужда да организирате мислите и чувствата, които картината поражда. Но именно това е необходимо да се направи, когато от вас се иска да опишете картината. Както вече бе споменато, хората с дислексия имат проблем с последователностите, планирането и организирането на мислите си и представянето им в писмен вид. Ако поискате от тях да ви разкажат история, разказът им често изглежда хаотичен и тромав – дори всички детайли да присъстват в него, те не следват хронологичния и логически ред.

Как родителите биха могли да помогнат на детето да се справя по-добре с творческото писане? По-долу има някои идеи, които могат да са ви от полза:

- Започнете с тема, към която детето проявява интерес или с която е емоционално ангажирано.
- Посъветвайте детето първо да „види“ историята – може да затвори очи и да се опита да види историята „като на филм“. За хората с дислексия е много по-лесно да създадат серия от мислени образи, отколкото да разкажат или да напишат история.
- Позволете на детето да изброи всички детайли, които желае да включи в историята. Напишете всеки един от тях (с по няколко думи) на отделен лист. След като всички детайли са записани, поискайте от детето да ги подреди. Тъй като всеки детайл е като елемент от пъзел, детето може да ги пренарежда многократно – толкова пъти, колкото желае или колкото е нужно, за да се почувства удовлетворено от резултата.
- Много полезно би било да научите детето да ползва и само да прави мисловни карти (виж Приложение 4). Това ще му помогне да организира идеите си и да вижда структурата на историята.
- След като всички елементи на историята са поставени по местата си, поискайте от детето да разкаже историята устно. Може да направите запис (използвайте съответната функция на телефона си), или може вие да запишете историята от неговите думи. След това му позволете да чуе своята история (пуснете му направения запис или му прочетете записаната от вас история). Ако

резултатът му харесва, детето може да пристъпи към написването на историята. Разбира се, никой не е в състояние да повтори два пъти историята с абсолютно еднакви думи. Така че в началото може да позволите на детето да запише историята като под диктовка (от записа на телефона) или да я препише от това, което вие сте записали.

- В началото не обръщайте внимание на правописните грешки – детето трябва да изпита вълнение и удоволствие от творческия процес; съсредоточете се върху това. На този етап съдържанието и структурата са много по-важни от правописа. След известно време може заедно с детето да се върнете към написаното и да направите необходимите корекции, така че то да може с гордост да представи съчинението си и пред другите.
- Не притискайте детето – ако забележите признаци на умора, спрете – дайте време на детето да помисли върху историята докато играе или слуша музика, или просто се разхожда в парка.
- И помнете: **ВИНАГИ ХВАЛЕТЕ ДЕТЕТО ЗА ПОСТИГНАТОТО!**

5.5. Помогнете на детето да развие добри умения за учене

Уменията за учене са всъщност уменията, които са ни нужни, за да можем да учим качествено и ефективно – да натрупваме, съхраняваме и демонстрираме знания. Ето защо е толкова важно

да помогнем на децата да развият добри умения за учене. За съжаление, тези умения не се преподават в училище. Много от учениците са в състояние да усвоят основните умения без да са получили специални инструкции. Учениците с дислексия обаче се нуждаят от допълнителни обяснения и ясни указания. Тук е ролята на родителите – да помогнат на детето си да развие необходимите умения, което ще му помогне да се справя успешно в училище.

Всеки човек учи по различен начин. Има хора, които предпочитат да слушат и да говорят, други предпочитат да анализират текста, или да учат с помощта на визуална опора; някои имат нужда от тишина, докато други предпочитат да учат на фона на музика; едни са по-ефективни рано сутрин, други – в по-късния следобед или вечер... Всички специфични особености на начина, по който даден човек учи формират така нареченият „стил на учене“. Стилът на учене засяга начина, по който човек учи всички учебни предмети и изобщо всичко в живота, не само в училище.

Като цяло се приема, че учащите с дислексия се справят най-добре при прилагане на така наречения мултисензорен подход, при който информацията се подава и възприема през няколко сензорни канала. Този подход дава възможност на по-слабите канали да бъдат подкрепени от по-силните, което означава по-голяма вероятност ученето да е ефективно. Би било добре да откриете кой стил на учене дава най-добри резултати при вашето дете, за да можете да адаптирате неговата учебна среда, организацията на учебния процес и да съобразите начина на поднасяне на информацията. Това е много трудно да бъде направено в клас, където има 25-30 ученика – всеки със свой стил на учене и предпочитания, но е лесно приложимо вкъщи, когато детето подготвя уроците и домашните си.

Най-общо учащите се разделят на три групи в зависимост от стила си на учене: визуален тип, слухов тип и кинестатичен тип. В Приложение 1 ще намерите таблица с основните характеристики на различните типове учащи според стила на учене.

Съществува и друго разделение, основаващо се на разликите между начина на учене на хората, фокусиращи се на детайлите и тези, които възприемат общата картина – първата група се формира от т.нар. аналитичен тип учащи, а втората – от глобалния тип учащи. В Приложение 2 са посочени основните характеристики на двете групи.

Както вече бе споменато почти всички хора с дислексия имат проблеми с организацията и управлението на дейностите и времето. Затова много полезно за детето е да бъде научено от ранна възраст да планира своите дейности и време. Разбира се, в началото това не може да се случва без помощ от страна на възрастните и отговорност на родителите е да подготвят (заедно с детето) план за деня – време за хранене, за игра, за четене, за разхода, за срещи с приятели и роднини, за посещение на кино или театър, и т.н. Когато детето тръгне на училище е необходимо да планира времето, посветено на подготовка на уроците и домашните. Има някои прости правила, които следва да се вземат под внимание:

1/ Съобразете продължителността на дейностите с възрастта на детето – 7-годишното дете може да задържа активното си внимание около 15-20 минути; докато от едно 12-годишно дете се очаква да е в състояние да се съсредоточи върху дадена дейност в продължение на 30-40 минути.

2/ Предвиждайте 10-миутни почивки между дейностите. Това не означава, че през тези 10 минути детето не трябва да прави нищо – това може да е настолна игра, или рисуване/оцветяване, слушане на музика или някаква физическа дейност (ако средата предоставя такава възможност).

3/ Винаги започвайте подготовката на уроците с предмета, който е най-лесен за детето – фактът, че се справя добре с първия урок/домашна работа ще му даде усещане за успех. Винаги го уверявайте, че след като се е справил успешно с любимия си учебен предмет, може да се справи и с останалите.

4/ Включвайте в плана дейности, които детето върши с удоволствие – спорт, музика, игра навън с приятели. Разбира се, те ще са след като уроците са научени и домашните написани, но непременно трябва да присъстват в плана за деня, а не да са един вид награда за приключването на останалите задачи (в противен случай детето ще започне да възприема учебната работа като наказание, особено ако изпитва затруднения).

5/ След като всяка точка от плана е изпълнена, детето само трябва да отбележи това в плана. Към края на деня всички пунктове от плана следва да са отменати.

С времето детето ще се научи, че наличието на план му помага не само да свърши всичките си задачи, но и да има свободно време за любимите си дейности. Ще се научи сам да съставя план за деня си. Добре е, ако детето от малко вижда как родителите му планират своите ангажименти – децата винаги се опитват да имитират родителите си.

Още нещо – вие, като родители, трябва да се научите да поставяте реалистични цели пред детето. Ако съумеете да го направите, вероятността детето ви да успее да постигне

поставените цели е голяма, а това ще му помогне да се чувства успешно, да има добро самочувствие и самооценка. Хората, които вярват във възможностите си, постигат повече в живота.

Ученето е процес, който продължава през целия живот, затова е особено важно всеки да се научи как да учи.

В Приложение 3 ще намерите някои идеи (Матрици), които предлагат различни стратегии, съответстващи на стила на учене на децата с дислексия. Използвайки ги, може да помогнете на детето да развие по добри умения за самоорганизация, да учи по-ефективно, да извлича от текста цялата необходима информация. Матриците могат да помогнат на учениците да се научат как да организират и представят своите знания.

Тъй като ученето е тясно свързано с четенето, колкото по-ефективно е четенето, толкова по-добро е нивото на разбиране, по-добри са възможностите за организация и представяне на знанията и съответно – толкова по-високи са академичните резултати.

Ако покажете на детето си как да използва Матриците и ако го научите как да ги използва самостоятелно като част от учебния процес, това ще увеличи ефективността на ученето и отговорността на детето в този процес. По този начин ще помогнете на детето как да се научи да учи самостоятелно.

5.6. Комуникация с учителите/училището

И родителите, и учителите имат важна роля в живота на детето; те не са и не могат да бъдат взаимозаменяеми, а се допълват и подсилват една друга, предавайки на децата ясното послание за значението на четенето и ученето като цяло. Възприемането на родителите и учителите като партньори в образованието на детето, дава възможност от обединяване на техните усилия за

постигане на общата цел. Това означава, че и отговорността за успеха на учениците и за подкрепата, от която те се нуждаят, също е споделена.²⁷

Добрата комуникация между учителите и родителите е от изключителна важност за успеха на всеки ученик, и в особено голяма степен за учениците, които имат някакви обучителни затруднения. Практиката показва, че голям процент от учениците, срещащи затруднения, за които се предполага, че се дължат на дислексия, не са официално диагностицирани. Това означава, че не им се полагат регламентирани от закона облекчения или подкрепа (от ресурсен учител, психолог, логопед и т.н.). Този факт още повече подсилва необходимостта и важността на комуникацията между учителите и родителите.

Реалността показва, че много често, когато един ученик има затруднения в ученето и неговите академични резултати не отговарят на очакванията, или ако има поведенчески проблеми (като следствие от обучителните трудности), учителите и родителите са склонни да се обвиняват едни други. На първо място това не е добре за ученика, защото в подобна ситуация той на практика не получава отникъде помощта, от която се нуждае.

Във взаимоотношенията училище – семейство – ученик всички страни могат само да спечелят от редовната и позитивна комуникация. Ако родителите постоянно получават само негативни съобщения за постиженията на ученика и неговото поведение, това демотивира ученика да продължава да полага усилия и в същото време обезкуражава родителите да се опитват

²⁷ Christenson, S.L. and S.M.Sheridan. School and families: Creating essential connections for learning. Guilford Press, NY, 2001

да му помагат, защото ги кара да се чувстват некомпетентни да окажат ефективна подкрепа. Много е възможно родителите да започнат да обвиняват учителите, че имат „специално“ (негативно) отношение към тяхното дете и да считат тях за виновни за ниските академични резултати на ученика. В същото време, ако родителите не са склонни да споделят и да обсъждат с учителя затрудненията на детето и своите притеснения, това ще доведе до мнението на учителя, че родителите не са достатъчно ангажирани и не оказват нужната на детето подкрепа въщи. Понякога това наистина е така, но не защото родителите не искат да помогнат на детето в ученето, а защото не знаят как. Родителите и учителите трябва да действат като добри партньори, да споделят наблюденията си от своите различни гледни точки (защото много често родителите и учителите виждат едно напълно различно дете в училище и въщи). Само ако родителите и учителите работят в екип, с подкрепа от съответните специалисти, те ще са в състояние да окажат ефективна и навременна подкрепа на ученика с дислексия.

Добрата комуникация между родителите и учителите помага на родителите по-добре да разберат потребностите на детето и неговата учебна среда в училище, а следователно - да бъдат по-ефективни в подкрепата, която оказват на детето си по отношение на ученето.

6. Асистиращи технологии

6.1. Какво представляват асистиращите технологии?

Най-общо асистиращи технологии наричаме всяко устройство, оборудване или система, които помагат на хората с увреждания да се справят със своите затруднения, така че да могат да комуникират, да учат и да се справят с предизвикателствата в живота по-добре.

Според Акта на САЩ за асистиращите технологии от 2004 г. асистиращите технологии (наричани още адаптивни технологии) се отнасят до всеки „продукт, устройство или оборудване, независимо дали е закупено, модифицирано или настроено за използване с цел поддържане, повишаване или подобряване на функционалните възможности на хората с увреждания.“²⁸

Определението, дадено от Британската асоциация за асистиращи технологии (ВАТА) гласи: „Асистираща технология е всеки продукт или услуга, които поддържат или подобряват способността на хората с увреждания да комуникират, да учат и да водят независим и пълноценен живот.“²⁹

Асистиращите технологии не се използват за директно обогатяване на знанията или овладяване на умения. Те подпомагат обучителния процес и могат да бъдат използвани в различен учебен контекст.

²⁸ Assistive Technology Act (2004)

²⁹ British Assistive Technology Association

6.2. Ползата от асистиращите технологии за учениците с дислексия

Асистиращите технологии притежават огромен потенциал що се отнася до подпомагане на учащите с дислексия в условията на включващото образование. Сред ползите са – повишаване на академичните постижения в областта на четенето, писането и правописа, на математиката; подобряване на организационните умения и т.н. В допълнение, учащите с дислексия често постигат по-добри резултати, когато имат възможност да използват своите умения (силни страни), за да компенсират слабостите си.

Асистиращите технологии комбинират най-доброто от двете практики. Според Луис³⁰ асистиращите технологии изпълняват две основни предназначения: да подсилват силните страни на човек, като при това частично или напълно компенсират неговите затруднения, предлагайки алтернативен начин за реализиране на задачата. По този начин използването на технологиите позволява на учащите да преодоляват напълно или частично затрудненията, с които се сблъскват (например при четене).

Когато на учениците се предостави възможност да компенсират трудностите с четенето и писането, те могат да постигнат много по-добри академични резултати.

Технологиите могат да са в помощ на учениците с дислексия на много различни нива. Те могат да са полезни при изпълнение на задачи като:

- ✓ **Усвояване на учебния материал** – технологиите дават възможност учебният материал да бъде представян по различни начини (визуално, слухово, и т.н.)

³⁰ Lewis (1998:16-26)

- ✓ **Формиране на умения за четене** – съществуват множество компютърни игри, които могат да помогнат на малките ученици да научат буквите, съотнасянето буква – звук, или правописа на думите.
- ✓ **Подобряване на уменията за писане и организиране на мислите и идеите** – Технологиите дават възможност на учащите да разработват мисловни карти по различни теми за проекти, презентации, съчинения, използвайки терминология и лексика, съответстващи на дадения клас, които в противен случай те не биха използвали заради проблемния си правопис. Подобна карта помага на учениците с дислексия да се научат да структурират добре писмените си работи, което за тях е проблематично.
- ✓ **Подобряване на уменията за водене на записки** – Воденето на записки е едно от сериозните предизвикателства за учениците с дислексия, особено в горен курс, когато обемът на учебния материал значително нараства. Много от учащите с дислексия не съумяват да водят разбираеми и годни за използване впоследствие записки поради проблемния си правопис и недобрата координация око-ръка (нечетлив почерк).
- ✓ **Овластяване на понятията**, които в противен случай са трудно разбираеми за тази група учащи. Те могат да използват технологиите и чрез 3D симулации да добият представа за абстрактни понятия, като например ускорение, или земно притегляне.

Ролята на технологиите за хората с дислексия от гледна точка на образованието е всеобщо призната. Когато на ученика се осигури достъп до ефективна технология, когато той е обучен да

я използва пълноценно и когато това е съчетано с правилен подход при преподаването, резултатите не закъсняват. Използването на асистирани технологии осигурява на учащите с дислексия равни възможности в учебния процес с останалите ученици.

6.3. Какво е достъпно в страните партньори

6.3.1. Турция

Програмите могат да се използват на мобилни устройства:

- ✓ Text-to-speech програми:
 - "Teknoses"
 - "Google Translate", която позволява преобразуването на текст в реч и обратно, както и превод от един език на друг.
- ✓ "Touch and Write" - обучителна програма за буквите, цифрите и дори отделни думи на турски, при което има възможност за промяна на вида и размера на шрифта и цвета на фона. <https://itunes.apple.com/us/app/touch-and-write/>
- ✓ "Letter Shaker" - особено полезна при чуждоезиковото обучение <https://play.google.com/.../apps/details?...WordShakerAndroid>
- ✓ "Open dyslexic" шрифт в офис програмите: <https://www.opendyslexic.org/>
- ✓ "Freeplane: бесплатна и лесна за използване програма за изготвяне на мисловни карти: <https://freeplane.en.softonic.com/>

- ✓ "Google Chrome" - този браузър също може да се използва като асистираща технология, тъй като притежава характеристики, полезни за учащите с дислексия. Сред тези възможности са:

- Open Dyslexic,
- Dyslexia Friendly,
- Dyslexia Reader Chrome.

Всички те са специално разработени за ползватели с дислексия и им помагат да четат по-лесно.

- ✓ "Microsoft Word" - използват се характеристиките на процесора, подпомагащи четенето.
- ✓ "Sticky Notes" - приложение на операционната система Windows.
- ✓ "Wise Reminder" - персонализирана напомняща програма: <https://wise-reminder.en.softonic.com/>
- ✓ "Auto Train Brain" – програма за деца с дислексия, подпомагаща ученето с визуални и слухови игри: <http://dijitalmedyavecocuk.bilgi.edu.tr/2017/12/22/disleksik-cocuklar-icin-mobil-uygulama-auto-train-brain/>

6.3.2. България

- ✓ Компютри с вградени програми за проверка на правописа
- ✓ Екранни четци (на български) – свободно достъпни на <http://www.screenreader.net/index.php?pageid=15>
- ✓ Text-to-speech програми:

- SpeechLab 2.0 (безплатна за хората със зрителни увреждания, в останалите случаи се заплаща)
Безплатна трайъл версия може да се свали от <http://www.bacl.org/speechlabbg.html>
- Balabolka (на български) – свободно достъпна на <http://www.cross-plus-a.com/bg/balabolka.htm>
- ✓ OCR сканиращ софтуер:
 - FineReader (използва български) – свободно достъпна на <http://finereader.bg.softonic.com/>
 - OCR CuneiForm 12 (използва български) – свободно достъпна на <http://www.download.bg/?cls=program&id=456656>
- ✓ Обучителна програма за компютърен набор:
 - На български – Безплатна онлайн версия на <http://www.sense-lang.org/typing/tutor/keyboardingBG.php>
 - На английски – Безплатна онлайн версия на <https://www.typingclub.com/typing-qwerty-en.html>
(Тази програма може да се използва и за обучение на български в случаите, когато се използва фонетична клавиатура)
- ✓ Програми за изготвяне на мисловни карти:
 - FreeMind (използва български) – свободно достъпна на <http://sourceforge.net/projects/freemind/>
 - Xmind (използва български) – свободно достъпна на <https://www.xmind.net/>
- ✓ Аудио книги (достъпни онлайн, някои от тях - безплатно)

- <http://www.avtori.com/>
- <http://www.audioknigi.bg/>
- ✓ Електронни книги (достъпни онлайн, много от тях -
безплатно)
 - <http://chitanka.info/>
 - <http://virtualnabiblioteka.com/>
 - <http://readbg.com/>
 - <http://www.booksbg.org/>
 - http://www.ciela.com/ciela_ebooks/bezplatni-knigi/bezplatni-knigi-na-b-lgarski-ezik.html?p=5
 - <http://www.slovo.bg/>
- ✓ RoboBraille – веб-базирана на e-mail услуга, която е в състояние автоматично да преобразува документи в различни алтернативни формати (в това число аудио файлове, електронни книги, DAISY книги и др.) с цел осигуряване на по-голяма достъпност за хората със зрителни увреждания и проблеми с четенето. Програмата е безплатна за некомерсиално използване, достъпна на 16 езика, в това число и на български. Може да бъде намерена на www.robobrainle.org
- ✓ Adysfont – шрифтово семейство, предназначено за хора с дислексия: <http://www.adysfont.com/>

6.3.3. Румъния

✓ Приложения:

За използване на мобилни устройства и интерактивни дъски:

- Тестове по граматика:
<https://play.google.com/store/apps/details?id=ro.paha.intrebarigramatica>
- DEX for Android
<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.dex>
- Румънска граматика
<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.exc.eda.gramaticaromana>
- Photo Calculator - Smart Calculator & Math Solver-
<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.photomath.smart.study.learn>

✓ **Софтуер:**

- Dyslexia Software - Able Tech Romania – Assistive Technology <http://www.abletech.ro/en/dyslexia-software.html>
- Read me – Ebook Reader
<https://books.dyslexiefont.com/en/available-in-dyslexie/apps/263/readme--ebook-reader/>

✓ **Text-to-speech**

- Acutza voice, made available for free in the „BatPro for Windows” project (A Blind’s Accesibility Tools Project) <http://batpro.org/download-vocea-sintetica-ancutza/>

✓ **OCR** сканиращ софтуер:

- i20CR – безплатен, онлайн, бърз, разпознава безпроблемно характерните буквени символи в румънския език, но не може да работи с

информация в табличен вид.

<http://www.i2ocr.com/free-online-romanian-ocr>

- NewOCR – Притежава същите характеристики като i20CR: <https://www.newocr.com/>
- Онлайн OCR - безплатен, онлайн, бърз, разпознава безпроблемно характерните буквени символи в румънския език, може да работи с документи в Word и Excel. <https://www.onlineocr.net/>
- OrCam MyReader 2.0, - предназначен за подпомагане на хора със затруднения в четенето или със зрителни увреждания (цена около 3500 €)
<http://www.anjo.ro/dispozitive-electronice-de-citire-si-recunoastere-a-obiectelor/orcam-myreader-2.0-dispozitiv-de-citire-a-textelor.html>

✓ **Аудио книги:**

- Audio books на румънски, безплатни:
<http://www.cartiaudio.eu/>
- Audiobook Ciresarii
<http://www.teatruaudio.com/tag/audiobook-ciresarii/>

✓ **Електронни книги:**

- Логопедични игри и упражнения; Laura Hărdălău, Ioana Drugaș
https://l.facebook.com/l.php?u=https%3A%2F%2Fdrive.google.com%2Ffile%2Fd%2F0Byi1V7qM62ZramN3Um8zUXpnaEU%2Fview&h=AT3SY2rZFbECiVBP3rDBQAVBdXD_K691KmzEyVCxTbt_TrFoj2GaqXzFcV67zWN8dbuBNEZw9bPUgFo3kCVPhlccN1

[kx4ppP4rVXN3d7Rq_zStPnkPPiLO0nkLcyRJZXJoftfnuBggD0QQ0SpQJ6n0tgrv1Kl30aOg](https://drive.google.com/file/d/0Byi1V7qM62ZrMmhkOXA3S2FRZkE/view) –

- Наръчник за коригиране на речта; Florentina Gălbinașu, Elena Gălbinașu, Valeria Pârșan, Ioana Chelaru
<https://drive.google.com/file/d/0Byi1V7qM62ZrMmhkOXA3S2FRZkE/view>
- Искам да говоря правилно; Șoimița Gherle
<https://drive.google.com/file/d/0Byi1V7qM62ZrdmFZR0h2QmdqTG8/view>
- Highlights of diagnosis based on scientific evidence in specific learning disabilities; Carmen David, Adrian Roșan
https://www.academia.edu/36041882/David_Rosan-Repere_diagnostice_in_TSI
- Детето с дислексия – обща отговорност. Bartok Eva. <http://dislexic.ro/wp-content/uploads/2017/08/Responsabilitate-comuna.pdf>
- Personalized educational plan (PEP) elaborated according to the Order No. 3124 / 10.02.2017 on the approval of the Methodology for ensuring the necessary support for pupils with learning disabilities
<https://drive.google.com/file/d/1VntBuuLbdXlnqIAZyBQRZetVQvgN7G/view?usp=drivesdk>

✓ **Обучителни програми за компютърен набор:**

- Learns typing alone:
<http://www.invatasingur.ro/tutoriale/dactilografie/qwerty.php>

- Blind typing course: <https://www.typingstudy.com/ro/>
- Agile fingers: <https://agilefingers.com/ro>

6.3.4. Полша

- ✓ Упражнения, задачи, идеи:
 - www.cmppp.pl, www.dardysleksji.pl, www.dysleksja-poradnik.org, www.ptd.edu.pl, www.dysleksja.pl, www.niepelnosprawni.pl, www.radzialow.net/publikacje, <http://dysleksja.univ.gda.pl>, www.bpp.com.pl/ptd/index.htm, www.cmpp.edu.pl, www.men.waw.pl/prawo/rozp, <http://edusek.ids.pl/nauczyciel/porady>, www.terapiapedagogiczna.republika.pl, www.dyslektykwszkole.pl
- ✓ Терапевтична програма „ORTOGRAFFITI” www.ortograffiti.pl
- ✓ Софтуер „Ortography for Primary Education”
- ✓ “The gallery of abilities”- набор практически дидактични материали
- ✓ PUS – Pomóż-Ułóż-Sprawdz – помощни материали за малки ученици с дислексия
- ✓ RoboBraille- www.robobraille.org – веб-базирана на e-mail услуга, която е в състояние автоматично да преобразува документи в различни алтернативни формати (в това число аудио файлове, електронни книги, DAISY книги и др.) с цел осигуряване на по-голяма достъпност за хората със зрителни увреждания и проблеми с четенето.

Програмата е безплатна за некомерсиално използване, достъпна на 16 езика, в това число и на полски.

6.3.5. Италия

Говорене

- ✓ Facilitoffice - www.facilitoffice.org - free
- ✓ Clip claxon - <https://sites.google.com/site/clipclaxon/home> - free
- ✓ Epico - www.anastasis.it - subscription due
- ✓ Carlo mobile pro - www.anastasis.it - subscription due
- ✓ Personal reader - www.anastasis.it - subscription due
- ✓ Alfa reader - www.erickson.it - subscription due
- ✓ Leggixme - <https://sites.google.com/site/leggixme/> - free
- ✓ Superquaderno - www.anastasis.it - subscription due
- ✓ Geco - www.anastasis.it - subscription due

Писане

- ✓ Google docs - free
- ✓ Ms Word spell checker - subscription due

Мисловни карти

- ✓ CMAP - <https://cmap.ihmc.us/> - free
- ✓ Freemind - <https://sourceforge.net/> - free
- ✓ Supermappe - www.anastasis.it - subscription due
- ✓ Ipermappe - www.erickson.it - subscription due

- ✓ Mindmaple - <http://www.mindmaple.com/> - subscription due
- ✓ Mindomo.com
- ✓ Coggle.com

6.3.6. Португалия

- ✓ **Електронен речник и електронна енциклопедия** – набор от книги и информация: <https://www.dicio.com.br/enciclopedia/>
- ✓ **e-book** – https://pt.wikipedia.org/wiki/Livro_digital
- ✓ **Spell checker** – програма за проверка на правописа https://tecnologia.uol.com.br/album/use_corretor_automatico_a_seu_favor_Word_album.htm
- ✓ **Eu Sei (I know)** – Педагогически интерактивни дейности за предучилищна и начална училищна възраст: <http://nonio.eses.pt/eusei/>
- ✓ **E-books** – дигитална библиотека: <http://www.planonacionaldeleitura.gov.pt/bibliotecadigital/>
- ✓ **Дидактически игри:** <http://jogosdidacticos.blogspot.pt/>
- ✓ **OpenDyslexic** – Безплатна програма, която позволява на учениците с дислексия да четат по-лесно: <https://www.opendyslexic.org/>
- ✓ **Easy Reader:** За хора с дислексия и със зрителни увреждания: <https://yourdolphin.com/easyreader>
- ✓ **Училищен сайт на Министерство на образованието** – налични са множество образователни източници за

всички класове по всички учебни предмети.
https://www.portaldasescolas.pt/portal/server.pt/community/0_0_recursoeducativos/259

- ✓ **Софтуерни продукти (безплатни) за подпомагане на ученици със СОП:** <https://freewareneesite.wordpress.com/>
- ✓ **ECR e LEXICON** – за трениране на вниманието, зрително-моторната координация, фината моторика, паметта:
<http://cercifaf.org.pt/cerci/index.php/gratuito/cercifaf-recursos-download>
- ✓ **Kit Special Needs** – безплатна:
<http://www.acessibilidade.net/at/kit2004/educativo.htm>
- ✓ **WordTalk** – Приложение за различни версии на MS Word, полезно при затруднения с четенето:
<http://www.wordtalk.org.uk/Download/>
<https://youtu.be/SicL4gkIR5g>; Tutorials: Overview
WordTalk – <https://youtu.be/SicL4gkIR5g>; Using Wordtalk -
<https://youtu.be/AHPeeeI4CAo>
- ✓ **Microsoft Speak Command** – Синтезатор на реч за Microsoft операционна система; може да работи с Word, Outlook, Powerpoint и OneNote toolbars;
https://support.office.com/en-us/article/using-the-speak-text-to-speech-feature-459e7704-a76d-4fe2-ab48-189d6b83333c#_toc282684835
- ✓ **Philips FreeSpeech 2000** – програма за преобразуване на речта в текст; позволява разпознаване на гласове на португалски: <https://www.dictation.philips.com/products/>;
Free download from <http://uploaded.net/file/33brpy>

- ✓ See Brazilian site – <http://distrofico.amplarede.com.br/2010/02/philips-freespeech-2000-em-portugues/>
- ✓ **Dictate (Microsoft)** – Microsoft free APP (add-in), работи с Word, Powerpoint and Outlook. Download - <http://dictate.ms/>; FAQ - <http://dictate.ms/FAQ>; Tutorial «Unboxing MS Dictate» – <https://youtu.be/OdVvo3c4uDQ>
- ✓ Audio technologies – запис и репродукция на глас: <https://play.google.com/store/apps/details?id=vr.audio.voicerecorder&hl=pt> (eg: Audacity, Wavosaur, Vocaroo, Soundcloud, etc).
- ✓ **Програми за организиране на идеи и информация** – мисловни карти, диаграми и др. (eg: Pinterest, Livebinders, Symbaloo, Bubbl.us -<https://bubbl.us/>)
- ✓ **Mind42** – програма за създаване на мисловни карти: <https://mind42.com/> , Popplet <http://popplet.com/>
- ✓ **Програма, подпомагаща писането:** https://www.youtube.com/watch?v=_ziP0yWF5k .
- ✓ **Word predictor:** Eugénio, o génio das palavras: <http://www.l2f.inesc-id.pt/~lco/eugenio/>
- ✓ **Виртуална клавиатура** - (Google) <https://www.baixaki.com.pt/download/teclado-virtual-do-google-.htm>
- ✓ **Speech-to-Text:** <https://www.techtudo.com.br/dicas-e-tutoriais/2018/06/como-escrever-no-word-usando-a-voz-com-a-funcao-ditado.ghtml>
- ✓ **Програма, подпомагаща четенето:** <https://youtu.be/Hf663--0544>,

- ✓ Characters recognition, optical reading, documents on alternative layout (eg: SlideTalk - <http://youtu.be/ZOY19SJSyWI>, Balabolka - <https://youtu.be/Hf663--0544>, Readspeaker - <https://youtu.be/Hf663--0544>, Philips Free Speech 2000, Daisy Reader, etc).

Мобилни технологии

- ✓ **Accessible PDF (Claro SW)** – безплатна програма за четене на PDF файлове, с опция за промяна на цветовете: <https://www.clarosoftware.com/>
- ✓ **Software Comercial “Zoom Ex”** - <http://www.woodlaketechnologies.com/Zoom-Exp/abi500.htm>
- ✓ **Diyslexia Site** <https://dislexia.pt/blog/fontes-de-texto/>

Онлайн ресурси

Програми за изготвяне на мисловни карти:

MindView - <http://www.matchware.com/en/default.htm>

Mindjet - <https://www.mindjet.com/>

MindGenius - <http://www.mindgenius.com/>

iMindMap - <http://imindmap.com/>

Spark Space - <http://www.spark-space.com/>

Inspiration - <http://www.inspiration.com/>

Claro Ideas – <https://www.clarosoftware.com>

Xmind - <http://www.xmind.net/> (free)

Freemind - <http://sourceforge.net/projects/freemind/> (free)

Онлайн речници

<http://www.thefreedictionary.com/>

<http://dictionary.reference.com/>

<http://www.eurodict.com/>

Най-добрите онлайн енциклопедии

<http://www.refseek.com/directory/encyclopedias.html>

Говорещи Word процесори

<http://www.donjohnston.com>

<http://www.intellitools.com>

<http://www.readingmadeeasy.com>

<http://www.wordtalk.org.uk>

<https://www.enablemart.com/talking-word-processor>

<https://www.texthelp.com/en-gb>

<http://www.premierathome.com/products/TalkingWordProcessor.php>

Онлайн календари

https://calendar.google.com/calendar/render?pli=1#main_7

<https://www.zoho.com/calendar/>

<http://whichtime.com/>

<https://www.keepandshare.com/>

<https://doodle.com/online-calendar>

Създаване на толерантна към учениците с дислексия класна стая:

<https://www.thoughtco.com/creating-a-dyslexia-friendly-classroom-3111082>

Още източници на английски:

✓ Приложения:

- Sticky Notes + Widget
- <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sylmcoding.widget.stickynotes>
- School Planner
- <https://play.google.com/store/apps/details?id=daldev.android.gradehelper>
- ABC Alphabets Phonic Sounds
<https://play.google.com/store/apps/details?id=abc.alphabet.phonic.sounds.app.kids>
- ABC Song - Rhymes Videos, Games, Phonics Learning
- <https://play.google.com/store/apps/details?id=kidzooly.rhymes>
- iWordQ US is an easy-to-use writing and reading application to assist struggling writers and readers.

<https://itunes.apple.com/ca/app/iwordq-us/id557929840?mt=8&ign-mpt=uo%3D4>

✓ **Софтгвер:**

- Read & write dyslexia software
- <https://www.texthelp.com/en-us/products/read-write/assistive-technology-dyslexia-software/>
- Literacy & Dyslexia Software for Education
- <https://www.texthelp.com/en-us/sectors/education/>
- Writing & spelling software Co:Writer, this simple-to-use software corrects and offers suggestions for basic spelling and grammar mistakes when its user inputs words into web pages, e-mails, and applications like Microsoft Word. This software easily integrates with Write Out Loud.
- <https://learningtools.donjohnston.com/product/cowriter/>

✓ **Text-to-speech**

- Verbose is an easy and convenient text-to-speech converter that can read aloud or save spoken text to mp3 files.
- <https://www.nch.com.au/verbose/index.html>
- Write Out Loud, this text-to-speech program has the essential tools to help its users spell and choose words correctly. The program allows its users to easily create error-free word documents and easily integrates with Co:Writer.
<http://donjohnston.com/writeoutloud/>

✓ **Аудио книги:**

- Stories of sleeping children in audio format
- [Miette's Bedtime Story Podcast](#)
- Several hundred carefully selected audio books
- [Podio Books](#)
- A selection of books and educational content in audio format
- [Oculture Free Audio & Podcasts](#)
- Stories and educational reading in audio format.
- [StoryNory](#)
- A rich section of educational audio materials
- [Learn Out Loud](#)
- Stories and educational reading in audio format
- [StoryLine Online](#)
- Free resources, including audiobooks
- [FreelyEducate.com](#)
- Over 7000 free ebooks and audiobooks.
- [Books Should Be Free](#)
- Old materials dedicated to children
- [Kiddie Records Weekly](#)

✓ **Програми за компютърен набор:**

- Learn Touch Typing for free
 - <https://www.typingclub.com/>
 - Teach and Learn Typing Free!

- <https://www.typing.com/>
- ✓ **RoboBraille** – document converter capable of automatically converting documents into a variety of alternate formats, including audio files, e-books, DAISY books, etc.

<http://www.robobrainle.org/ro>

РЕФЕРЕНЦИИ

Anderson, J. R. (2004). [Cognitive psychology and its implications \(6th ed.\)](#). Worth Publishers. p. 519

Assistive Technology Act (2004) 'To amend the Assistive Technology Act of 1998 to support programs of grants to States to address the assistive technology needs of individuals with disabilities, and for other purposes((Online) Available: <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/PLAW-108publ364/html/PLAW-108publ364.htm> (accessed November 10, 2015)

Associação Portuguesa de Dislexia (Portuguese Dyslexia Association). Retrieved from: <http://www.dislex.co.pt/>

Atkinson, R. C., & Shiffrin, R. M. (1968). Chapter: Human memory: A proposed system and its control processes. In Spence, K. W., & Spence, J. T. *The psychology of learning and motivation* (Volume 2). New York: Academic Press. pp. 89–195

Bahr, C. M., Nelson, N. W., & VanMeter, A. M. (1996) 'The effects of text-based and graphics-based software tools on planning and organizing of stories', *Journal of Learning Disabilities*, vol. 29, pp. 355-370.

Baydık, B.(2011) Study of Usage of Reading Strategies of Students with Reading Difficulties and Teaching Practices of Teachers on Understanding Reading. *Education and Science*, 6(162).

Berryhill, M. (2008, May 09). Visual memory and the brain. Available at: http://www.visionsciences.org/symposia2008_4.html (Last accessed on 8 July 2018)

Beukelman, D. R., Hunt-Berg, M. and Rankin, J. L. (1994) *Ponder the possibilities: Computersupported writing for struggling*

writers. *Learning Disabilities Research & Practice*, vol. 9, pp. 169-178

British Assistive Technology Association (Online) Available: <http://www.bataonline.org/further-assistive-technology-definition> (accessed October 21, 2015)

Bryant, D. P. & Bryant, B. R. (1998) 'Using assistive technology adaptations to include students with learning disabilities in cooperative learning activities', *Journal of Learning Disabilities*, vol. 31, 41-54

Buzan, T. (1974). 'Use your head'. London: BBC Books.

Christenson, S.L. and S.M.Sheridan. *School and families: Creating essential connections for learning*. Guilford Press, NY, 2001

Clark, Terry (1987). "Echoic memory explored and applied". *Journal of Consumer Marketing* 4 (1): 39–46.

David, C., Rosan, A. (2017). *Principles of Diagnosis Based on Scientific Evidence in Specific Learning Disorders*, Cluj Napoca, Argonaut; Limes

DAISY Consortium (Online) Available: <http://www.daisy.org> (accessed October 9, 2015)

DAISY Digital Talking Book (Online) Available: http://www.ask-it.org/documents/best_practices/bp_daisy_digital.doc (accessed October 9, 2015)

Denckla MB, Rudel RG, Chapman C, Kreger J. Motor proficiency in dyslexic children with and without attentional disorders. *Arch Neurol* 1985;43:228–31.

Dictionary24. Free online dictionary. (Online) Available: www.dictionaries24.com (accessed November 5, 2015)

Dyslexia Statistics: <https://www.dyslexia-reading-well.com/dyslexia-statistics.html> (last accessed 7 July 2018)

Dyslexia Style Guide <http://www.bdadyslexia.org.uk/about-dyslexia/further-information/dyslexia-style-guide.html>

DysTRANS: International Need Analysis, 2018. Available at https://issuu.com/emanuelaeto9/docs/international_analysis (Last accessed on 5 July 2018)

Европейския стълб на социалните права
https://ec.europa.eu/commission/priorities/deeper-and-fairer-economic-and-monetary-union/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-20-principles_bg

Fleisch, J. (1989) 'Assistive Technology: A Parent's Perspective', *Nichy News Digest*, No. 13, pp. 1-11.

Google Calendar (Online) Available:
https://calendar.google.com/calendar/render?pli=1#main_7

International Digital Publishing Forum (Online) <http://idpf.org/>
(accessed September 16, 2015)

Kaplan BJ, Wilson NB, Dewey D, Crawford SG. DCD may not be a discrete disorder. *Hum Mov Sci* 1998;17:471–90

Korkmazlar, O. (2003). Öğrenme bozukluğu ve özel eğitim [Learning disabilities and special education]. *Farklı gelişen çocuklar*, 147-171

Legge 170/2010: "Nuove norme in materia di disturbi specifici di apprendimento in ambito scolastico" (Law 170/2010: "New rules on specific learning disabilities in the school environment"). Retrieved from: <https://www.aiditalia.org/it/dislessia-a-scuola/legge-170-2010>

Lewis, L. B. (1998) 'Assistive technology and learning disabilities: Today's realities and tomorrow's promises', *Journal of Learning Disabilities*, vol. 31, pp. 16-26

Levin, J., & Scherfenberg, L. (1990). *Breaking barriers: How children and adults with severe disabilities can access the world through simple technology*. AbleNet: Minneapolis, MN.

MacArthur, C. A., Graham, S., & Schwartz, S. S. (1991). A model for writing instruction: Integrating word processing and strategy instruction into a process approach to writing. *Learning Disabilities Research & Practice*, 6, 230-236.

Матанова, В. Дислексия. СОФИ-Р. София. 2001

Maxwell, R. (2013) *Spatial Orientation and the Brain: The Effects of Map Reading and Navigation*. Available online. Retrieved from <https://www.gislounge.com/spatial-orientation-and-the-brain-the-effects-of-map-reading-and-navigation/>

Melnick, S.A. (1991) 'Electronic Encyclopedias on Compact Disk (Reading Technology', *Reading Teacher*, vol. 44, no. 6, pp. 433.

Murphy, R. (2013) *Spatial orientation: Which way is up?* Available online. Retrieved from <http://www.developlearning.co.nz/blog/spatial-orientation-which-way>

Nespor, M. & Bafile, L. (2008). *I suoni del linguaggio*” Bologna: Il Mulino

Nicolson, R. and A.Fawcett, *Dyslexia, Learning and the Brain*, MITT Press, 2008

Nicolson RI, Fawcett AJ, Dean P. Developmental dyslexia: the cerebellar deficit hypothesis. *Trends Neurosci* 2001;24: 508–11.

Barringer et al., 2010 pag. XVII.

Oxford Dictionaries. April 2010. Oxford Dictionaries. April 2010.
Oxford University Press. (Online) Available:

http://www.oxforddictionaries.com/us/definition/american_english/e-book (accessed September 2, 2015).

Parr, M. (2013) 'Text-to-speech technology as inclusive reading practice: Changing perspectives, overcoming barriers, Learning Landscapes', *Living in the Digital World: Possibilities and Challenges*, vol. 6, no. 2, pp. 303-322, Available:

<http://www.learninglandscapes.ca/images/documents/11-no12/parr.pdf> (accessed December 29, 2015)

Psychology Glossary. Echoic Memory Defined. Available at:

<http://www.alleydog.com/glossary/definition.php?term=Echoic%20Memory>

Radvansky, Gabriel (2005). *Human Memory*. Boston: Allyn and Bacon. pp. 65–75

Rose, J. 'Identifying and Teaching Children and Young People with Dyslexia and Literacy Difficulties', available at

<http://www.thedyslexia-spldtrust.org.uk/media/downloads/inline/the-rose-report.1294933674.pdf> (accessed July 4, 2018)

Techopedia (Online) Available:

<https://www.techopedia.com/definition/23767/speech-to-text-software> (accessed October 21, 2015)

The Individuals with Disabilities Education Act (IDEA) (Online)

Available: <http://idea.ed.gov/> (accessed December 28, 2015)

Tulving, Endel (1985) How many memory systems are there?

American Psychologist, Vol 40(4), Apr 1985, 385-398. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.40.4.385>

Wise, M. (1997) 'Participating in High School and Beyond: AT Strategies for Learners with Significant Disabilities', Paper presented at Charting the C's, Brainerd, MN.

Wikipedia. The Free Encyclopedia (Online) Available:

https://en.wikipedia.org/wiki/Open_eBook (accessed September 16, 2015).

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

ХАРАКТЕРИСТИКИ НА РАЗЛИЧНИТЕ ТИПОВЕ УЧАЩИ

Визуален тип	Слухов тип	Кинестатичен тип
<ul style="list-style-type: none">- мисълта му често прескача от тема в тема при вербални дейности- повече наблюдава, отколкото говори или действа- подхожда организирано към задачите- обича да чете- обикновено има добър правопис- запомня по-лесно с помощта на графики и илюстрации- не се разсейва много- има добър	<ul style="list-style-type: none">- говори си сам на глас- обича да говори- лесно се разсейва- затруднява се при работа с писмените инструкции- обича да му четат- запомня последователности- обича музиката- шепне си докато чете- запомня лица- лесно се разсейва от	<ul style="list-style-type: none">- обича физическите упражнения- през повечето време е в движение- обича да докосва хората, докато им говори- почуква с молив или крак, докато учи- обича да изработва неща- четенето не му е приоритет- пише с правописни грешки- решава проблеми чрез действие- обича да

<p>почерк</p> <ul style="list-style-type: none"> - добър физиономист - умее да планира дейностите - тих по природа - педантичен, спретнат вид <p>забелязва детайлите</p>	<p>шумове</p> <ul style="list-style-type: none"> - тананика си или пее - открит по природа <p>обича дейности, свързани със слушане</p>	<p>експериментира</p> <ul style="list-style-type: none"> - открит по природа - изразява емоциите си чрез физически средства - жестикулира докато говори - предпочита удобни дрехи <p>обича да ремонтира, конструира и т.н.</p>
--	--	--

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

ГЛОБАЛЕН И АНАЛИТИЧЕН ТИП УЧАЩИ

Характеристики на глобалния учащ

- Учи чрез дискусии и участие в групови дейности;
- Прави няколко неща едновременно, като може да пропуска стъпки или детайли
- Вижда цялостната картина и връзките между идеите
- Чете между редовете и вижда много възможности
- Работи упорито, за одобрение и се опитва да избягва конфликти
- Движи се по течението и като цяло е гъвкав
- Старае се да избягва индивидуални състезания
- Перифразира, когато обяснява дадена гледна точка

Характеристики на аналитичния учащ

- обича да прави нещата стъпка по стъпка в последователен ред
- обикновено е мотивиран, разсъдлив и съсредоточен
- необходимо му е да се подготви и да знае какво се очаква от него
- обръща сериозно внимание на детайлите и спецификите свързани с тях
- може да намира фактите, но да „изпусне” основната идея;
- често цени фактите повече от интуицията и чувствата
- помни подробности и предпочита организираните дейности
- предпочита да приключи една дейност преди да започне следващата

	<ul style="list-style-type: none"> - има чувство за справедливост - предпочита конкретните отговори
<p>Възможни проблеми на глобалния учащ</p> <ul style="list-style-type: none"> - Необходимостта да показва стъпките, за стигане на определен отговор - приемането на критики от другите без да ги приема лично - Неясните цели при извършването определена задача - Не получаване на достатъчно признание за полаганите усилия - Необходимостта да обяснява нещо аналитично и в детайли - Необходимостта да извършва дадена дейност стъпка по стъпка без да знае крайния резултат - хора, които не зачитат чувствата на другите - липсата на възможност да обясни себе си. 	<p>Възможни проблеми на аналитичния учащ</p> <ul style="list-style-type: none"> - слушането на дълги обяснения когато всичко което е необходимо е отговорът „Да” или „Не” - Слушането на обзорна информация без да познава детайлите - Неяснота за начина по който действията му ще бъдат оценявани - Необходимостта да се заеме с дадена задача пред да е приключила предишната - Представянето на мнения факти без доказателства - Неяснота по отношение целта на задачата - Необходимостта да работи с обобщени категории без да познава спецификите

ПРИЛОЖЕНИЕ 3

МАТРИЦИ ЗА КЛЮЧОВИ УМЕНИЯ ЗА УЧЕНЕ

Матрица 1: ДНЕВЕН ГРАФИК

Защо е нужен? – Едно от често срещаните затруднения на учащите с дислексия е свързано с неумението им да организират времето и дейностите си.

Каква е целта? – Да помогне на учениците:

- По-добре да организират времето си;
- Да свършват всичките си задачи навреме.

Това ще доведе не само до по-добри резултати в академичен план, но ще остави възможности и за извънкласни дейности.

* За някои деца може да е удачно използването на цветове и символи при попълване на матрицата.

Пример

Начало	Продължителност	Задача	Изпълнено
14:00	40 мин	История - урок	✓
14:40	10 мин	Почивка – настолни игри	
14:50	40 мин	Математика – урок + домашно	
15:30	10 мин	Почивка – слушане на музика	
.....			

.....			
.....			
18:00	90 мин	Спорт - тренировка	
.....			

Матрица 2: ВЪПРОСИ И ОТГОВОРИ

Защо е нужно? – Дислексията срещат затруднения с четенето и писането. Мнозина имат трудности и с разбирането на това, което четат. За тях е трудно да извлекат от текста най-важната информация и да я научат. Тази матрица ще ги приучи към активно четене

Каква е целта? –

- Да се повиши ефективността на четенето;
- да се помогне на учениците да формулират целите на четенето;
- да се повиши нивото на разбиране на прочетеното;
- да се научат да задават въпроси;
- да използват в процеса на учене натрупаните преди знания.

Инструкции към учениците:

1. Преди да прочетете текста прочетете заглавието и разгледайте илюстрациите /графиките, схемите/;

2. Помислете отговор на какви въпроси бихте искали да получите от текста и ги запишете в лявата колона на таблицата;
3. Докато четете параграфите на текста търсете отговорите на своите въпроси и ги запишете в дясната колона на таблицата.

Пример

Заглавие на текста: **Диамантите**.....

Матрица 3: КЛЮЧОВИ ДУМИ

Защо е нужна? – Всеки учебен предмет има собствен набор от

Моите въпроси	Отговорите в текста
Къде се добиват?	Южна Африка
Какво представляват?	Изотоп на въглерода
За какво се използват?	Изработване на бижута, медицина, фина механика
.....	

понятия, които трябва да бъдат добре разбрани и научени, така че ученикът да може да използва съответната терминология правилно.

Каква е целта? –

Да насърчи учениците самостоятелно да открият значението на дадено понятие, да се повиши нивото им на разбиране и в резултат - да могат да представят по-добре своите знания.

Инструкции към учениците:

1. Напишете ключовите думи от текста в първата колонка.
2. Потърсете значението на думите в речника и го запишете в колонката „Значение“.
3. В третата колонка запишете подходящ пример.

Пример

Тема: _____ Главни части в изречението _____

Ключови думи	Значение	Пример
подлог	Отнася се до онази част на изречението, която показва кой извършва действието. Ролята на подлог най-често се изпълнява от съществително име, лично местоимение.	Иван отвори вратата. (“Иван” е подлог, защото извършва действието „отвори“.)
сказуемо
.....		
.....		

Матрица 4: СТАРИ ЗНАНИЯ – НОВИ ЗНАНИЯ

Защо е нужна? – За учениците с дислексия често е трудно да извличат най-важната информация от даден текст, както и да структурират и представят своите мисли и мнения – както устно, така и писмено.

Каква е целта? –

- Да повиши ефективността на четенето.
- Да помогне на учениците да структурират и изразяват собствено мнение на база на информацията от текста и предишни знания.
- Да се повиши нивото на разбиране при четене.

Инструкции към учениците:

1. Прочетете заглавието на текста и напишете в първата колонка фактите, които вече знаете по темата.
2. Докато четете текста, записвайте в средната колонка фактите от текста, които са нови за вас.
3. В третата колонка запишете въпросите, отговор на които бихте желали да получите, или по които имате нужда от още информация. Тези въпроси може да зададете на учителя, на родителите си или да потърсите информация в библиотеката или в интернет.

Пример

Заглавие на текста: _____ Диамантите _____

Факти, които знам	Нови факти от текста	Какво още искам да знам?
Могат да бъдат открити в Южна Америка	Има находища и в Южна Африка	Има ли находища и другаде?
Използват се в бижутерията	Използват се в медицината и фината	Имат ли още някакво приложение?

	механика	
-	Представява изотоп на въглерода	Съществуват ли други изотопи на въглерода?
		Кой е открил диамантите? Кога? Къде?

ПРИЛОЖЕНИЕ 4

МИСЛОВНИ КАРТИ

Терминът „мисловна карта“ става популярен благодарение на английския психолог Тони Базън, който през 1974 г. води поредица от предавания на BBC TV под наслов „Използвай мозъка си“³¹. Самата техника не е нова и подобни „карти“ са използвани векове наред от хората, за да организират своите знания.

Практиката е доказала, че мисловните карти са изключително полезни за учащите с дислексия (и всъщност – за всички учащи) – за извличане на информация от текста, за организирането ѝ, запомнянето ѝ и по-ефективното ѝ възпроизвеждане. Мисловните карти могат да помогнат на учениците с дислексия да видят структурата на една добра идея и после по-лесно да я превърнат например в съчинение (нещо, което за тях представлява трудност).

В интернет могат да бъдат намерени множество обяснения и примери на мисловни карти както и указания как да направите мисловна карта. Ако предпочитате, може да потърсите някоя от книгите на Тони Базън, където техниката е обяснена и показана стъпка по стъпка с много примери.

Ето няколко прости съвета, които може да използвате:

- Преди да започнете да учите детето си да прави мисловни карти, сами овладейте това умение;
- Използвайте бял лист, като го разположите на дългата му страна (т.нар. „ландскейп“ формат);

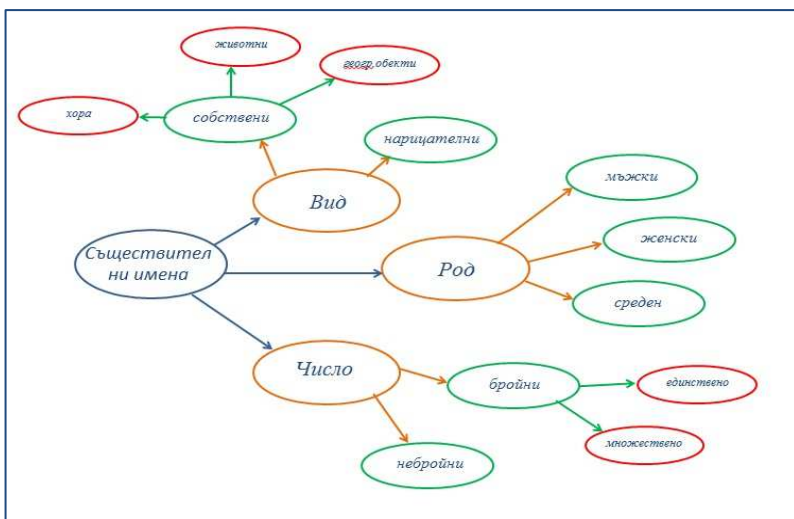
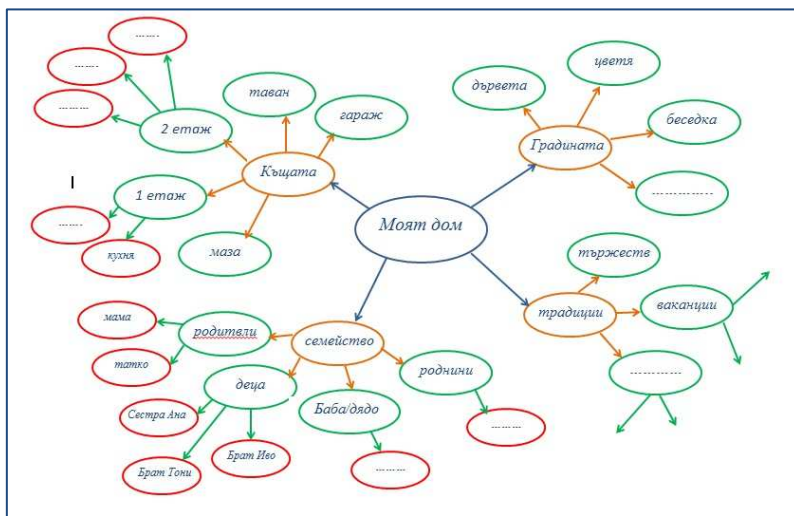
³¹ Buzan (1974)

- Винаги започвайте от центъра: това може да е дума, картинка или символ, който да представя основната идея (или темата на съчинението, което трябва да напишете; напр. „Моят дом“);
- Подтемите излизат от центъра, формирайки радиалната структура на картата (напр. „Къщата“, „Градината“, „Семейството“ и т.н.);
- Може да използвате думи, фрази, или подходящи картинки и символи;
- Може да направите всяко ниво (или всеки „клон“) на картата в различен цвят – това ще помогне да се види йерархията в структурата.
- Когато учите детето да прави мисловна карта, в началото му давайте възможност да се съсредоточи върху идеите и вие рисувайте картата и пишете думите/фразите вместо него. Но картинките и символите детето винаги трябва да избира/рисува само – това ще му помогне по-лесно да запомни и възпроизведе съдържанието на текста по-късно.

Може да намерите повече обяснения и насоки на следния сайт (на английски): <https://mindmapsunleashed.com/mind-mapping-for-children>

В Част 6 на Ръководството има посочени компютърни програми за изготвяне на мисловни карти, някои от които са безплатни и работят с кирилица.

По-долу са представени два примера на мисловни карти: първата – за написване на съчинение; втората – за представяне на урок по граматика.

ПРИЛОЖЕНИЕ 5: СЛУЧАИ ОТ ПРАКТИКАТА

СЛУЧАЙ 1³²

Д. е на 10 години, учи в четвърти клас. Когато е била в първи клас е срещала трудности да научи буквите и да започне да чете. От две години момичето работи с частен учител – по един час три пъти в седмицата – за да подобри четивните си умения. Сега тя вече няма затруднения да декодира, чете повечето думи правилно и със сравнително добра скорост. Но четенето ѝ звучи „роботски“ – без интонация и изразителност. За тези, които я слушат да чете е почти невъзможно да разберат смисъла на това, което чуват, защото Д. не спазва пунктуацията. Нейното ниво на разбиране на прочетеното също не е добро и много често тя не може да възпроизведе съдържанието на текста, който току що е прочела. Проблемите с пунктуацията се забелязват и в писането – не само когато Д. трябва да пише под диктовка, но и при творческо писане. На теория момичето знае всички пунктуационни правила, но когато чете и пише не е в състояние да мисли за тях – всичките ѝ усилия са в декодирането и в правилното изписване на думите.

Какво могат да правят родителите, за да помогнат на детето?

Работата на учителя в клас трябва да бъде подкрепена и от родителите, които оказват помощ на децата с уроците и домашните.

³² Случаят е предоставен от Асоциация Дислексия - България

Какво могат да правят родителите, за да помогнат на детето?

Работата на учителя в клас трябва да бъде подкрепена и от родителите, които оказват помощ на децата с уроците и домашните.

- ✓ Родителите също могат да използват асоциацията с пътните знаци – какво би се случило, ако шофьорите не ги спазват. Докато карат детето на училище, родителите биха могли да насочат вниманието му към пътните знаци и да направят паралел с пунктуационните знаци.

= Когато видим този знак на пътя, ние сме длъжни да спрем, независимо дали по напречната улица идва превозно средство или не. Същото е и когато срещнем пунктуационен знак от групата на „стоп“ знаците (точка, удивителен, въпросителен...)

= Когато видим този знак на пътя, трябва да намалим скоростта, да приближим бавно кръстовището, да се огледаме на две страни и ако не идва кола, да продължим. Същото е и когато срещнем пунктуационен знак от групата на „пауза“ знаците (запетая, тире...)

- ✓ Пригответе предварително текст, в който има много на брой различни препинателни знаци. Накарайте детето да чете само препинателните знаци (детето следи редовете без да чете думите и без да посочва с пръст; назовава само препи-

нателните знаци).

- ✓ Следете текста заедно с детето и всеки път, когато пропусне някой знак или го назове неправилно, го спирайте, посочете пропуснатия/грешно назован знак и изискайте да започне отново от това място.
- ✓ Дайте на детето втори текст, и този път искайте от него отново да чете само препинателните знаци, но вместо имената им, то трябва да казва „стоп“ или „пауза“ в зависимост от това към коя група се отнася съответния знак. Следете текста заедно с детето и всеки път, когато пропусне някой знак или го назове неправилно, го спирайте, посочете пропуснатия/грешно назован знак и изискайте да започне отново от това място.
- ✓ Дайте на детето трети текст и този път задачата му е да го прочете „нормално“ – четейки думите и спазвайки препинателните знаци. Ще се учудите колко различно звучи четенето, а в резултат – и нивото на разбиране ще е значително по-добро.
- ✓ Дори и след като детето умее да чете самостоятелно, отделяйте време да му четете. Внимавайте с препинателните знаци. Старайте се да четете изразително – това ще повиши интереса на детето и ще му служи като образец.
- ✓ Когато карате детето да чете на глас, изискайте от него не само да декодира думите правилно, но правилно да „чете“ и пунктуационните знаци – това ще повиши нивото на разбиране.

Кратки уроци за пунктуацията и четенето – за тези, които ползват английски: <https://learnzillion.com/resources/72239-using-punctuation-to-read-fluently-1>

СЛУЧАЙ 2³³

А. е на 12 години, в пети клас. Когато е започвал училище е имал трудности да научи буквите, цифрите, дори цветовете. По искане на родителите и с одобрението на училището, той повтаря първи клас. Във втори клас момчето е диагностицирано с тежка форма на дислексия. От тогава работи с частен учител в районния рехабилитационен център два дни в седмицата. Понастоящем А. чете сравнително правилно, може да брой и различава цветовете. Но все още има проблеми със зрителните възприятия, работната памет, последователностите. Четенето му не е гладко, бавно е и с неравен темп; нивото на разбиране на прочетеното е ниско.

Какво могат да правят родителите, за да помогнат на детето?

Родителите следва да са добре запознати с дислексията и специфичните образователни потребности като цяло, за да могат да оказват нужната помощ на децата си. От изключително значение е родителите и учителите да си сътрудничат..

³³ Случаят е предоставен от İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü и Fatih Rehberlik ve Arastirma Merkezi (Турция)

- ✓ За децата с дислексия е трудно да възприемат четенето като нещо, доставящо удоволствие. Можете да им помогнете като редовно се упражнявате въкъщи.
- ✓ Ако детето чете неправилно, не му се сърдете и не го наказвайте. За децата е нормално да грешат, когато четат. Помогнете им да разберат този факт, да откриват и да поправят грешките си.
- ✓ Ако позволите на детето само да избира какво да чете, то ще е по-мотивирано да чете. За детето е важно да му харесва как изглежда книгата и темата да представлява интерес за него.
- ✓ Въкъщи може да правите упражнения за четене на глас и четене на ум. За да формирате у детето навици за четене, организирайте редовно време за четене за цялото семейство. За да подобрите вниманието, играйте игри като Бесеница, Скрабъл и други игри с думи.
- ✓ Задавайте въпроси по всяка книга, която детето чете – кои са героите, за какво е историята, кога се е случила, какво му е харесало. Може да го накарате да нарисува илюстрации на някои от епизодите в книгата. Всичко това ще доведе до по-добро ниво на разбиране на прочетеното.

СЛУЧАЙ 3³⁴

Я. е на 11 години, в пети клас. Диагностициран е с дислексия в четвърти клас. Има сериозни трудности с четенето и писането; проблеми със заучаването и прилагането на граматичните правила. След преминаването в прогимназиалните класове започват да се наблюдават емоционални и поведенчески проблеми, които се отразяват и на академичните му постижения. Училищният живот и учебните дейности се превръщат в постоянен източник на стрес и фрустрация. Започва да отсъства безпричинно от училище, силно занижено е самочувствието му. Повишената раздразнителност и чувството за провал водят до пасивност и отбягване на всякакви дейности, свързани с училище.

Какво могат да правят родителите, за да помогнат на детето?

- ✓ От полза за ученика е, ако родителите поддържат постоянна комуникация с учителите – убедете се, че училището прави най-доброто за вашето дете, както го правите вие;
- ✓ Следвайте препоръките на специалистите, които работят с вашето дете – тяхната работа ще е ефективна само ако си сътрудничите с тях;
- ✓ Образовайте се – за да можете да оказвате ефективна помощ на детето, е нужно да знаете колкото се може повече

³⁴ Случаят е предоставен от I Społeczna Szkoła Podstawowa, Полша

за дислексията и трудностите, които тя причинява. Има множество книги, статии, онлайн източници по темата;

- ✓ Помогнете на детето да преодолее трудностите като му поставяте позитивни и реалистични цели, вместо да се концентрирате само и единствено на затрудненията;
- ✓ Научете детето да използва самостоятелно правописен речник; когато работи вкъщи, ще може да проверява и коригира писмените си работи;
- ✓ Ако правите диктовки вкъщи, подбирайте текстове, които съответстват на четивните и писмени умения на детето (ако текстът е прекалено труден, това ще го обезсърчи и демотивира);
- ✓ Създавайте възможности детето да изживява успех в извън училищни сфери, в дейности, които са му интересни и в които е добър (спорт, рисуване и др.)

СЛУЧАЙ 4³⁵

М. е на 10 години, в четвърти клас. Родителите му от 10 месеца работят в чужбина и това оказва влияние. Детето живее с баба си и се чувства изоставено. И преди заминаването на родителите момчето е имало трудности в училище, но напоследък то е загубило всякаква мотивация да полага усилия..

³⁵ Случаят е предоставен от Asociația CES, Румъния

М. има закъсняло речево развитие и беден речник; не умее да прави асоциации, затруднява се да определя синоними/антоними; липсва му креативност; не умее да изразява ясно идеите си. Нивото на разбиране при четене е незадоволително, макар че четивната техника е добра. Почеркът е неравен и на моменти нечетлив; допуска много правописни грешки; не умее да преразказва. Заради обучителните си затруднения М. е на ресурсно подпомагане, работи с ресурсен учител, логопед и психолог.*

** В случая не се касае за дислексия, а за сериозни обучителни затруднения.*

Какво могат да правят родителите, за да помогнат на детето?

- ✓ Осигурете на детето оптимални условия за учене – тиха и спокойна среда;
- ✓ Разговаряйте с детето, наблюдавайте го и открийте кои методи му помагат да учи по-лесно, какъв е неговият стил на учене (визуален, слухов или кинестатичен);
- ✓ Правете упражнения за четене и писане, по креативни и разнообразни начини, не винаги седнали на масата;
- ✓ Събудете интереса на детето към приказките и историите като му четете или четете заедно с него;

- ✓ Всеки ден намирайте време да почетете от някоя любима на детето книга, после обсъждайте прочетеното;
- ✓ Правете заедно с детето схеми на уроците за следващия ден;
- ✓ Използвайте различни форми на преговор на уроците за следващия ден: допълване на текстове, отговори на въпроси и др.;
- ✓ Имайте търпението да работите с темпа на детето; изчакайте го да направи всичко, което може, само, дори това да отнема повече време;
- ✓ Насърчавайте детето да работи самостоятелно, помагайте му само с упражненията, на които се затруднява; не правете нещата вместо него;
- ✓ Докато работите с детето, правете кратки почивки през определен период от време, съобразно степента на устойчивост на вниманието на детето;
- ✓ Планирайте заедно с детето неговото държание и реакции стъпка по стъпка, за да му помогнете да се справя с различни ситуации.

СЛУЧАЙ 5³⁶

С. е на 9 години и понастоящем е в трети клас. Налице са определени обучителни трудности. Момчето посещава училищния център за подкрепа. Семейството е подкрепящо. Когато е бил в първи клас, С. е можел да различава отделни думи, да научи кратък текст наизуст, да декодира механично. Ученикът има трудности да поддържа концентрация, често се нуждае от помощ, за да се справи с поставените задачи.

През следващата учебна година момчето повтаря първи клас, следван е т.нар. аналитико-синтетичен метод. След първия срок затрудненията се открояват по-ясно: С. пише някои букви огледално, заменя подобно изглеждащи букви (b/d) или букви, означаващи близки звуци (v/f).

Във втори клас С. все още не може да чете гладко, сричува, не разбира смисъла на прочетеното. Писането му също не е на нужното ниво. Към момента (в трети клас) към предишните трудности се добавят трудности с усвояването на граматичните правила и фонологичните възприятия. Продължава да заменя букви (и при четене, и при писане); добавя и/или пропуска букви и цели срички; разменя местата на буквите в думата; не поставя правилно ударенията при произнасяне на някои думи. Момчето изпитва трудности по всички учебни предмети, заради лошото четене и ниското ниво на разбиране.

³⁶ Случаи 5 и 6 са предоставени от Agrupamento de Escolas de Sines, Португалия

Какво могат да правят родителите, за да помогнат на детето?

- ✓ Предварително четете текстовете, които ще се разглеждат в училище;
- ✓ Използвайте диаграми и илюстрации, за да обясните математическите понятия;
- ✓ Когато има възможност, осигурете на детето да работи със свои връстници/съученици – често децата учат по-добре, когато обясненията и помощта идват от друго дете;
- ✓ За разграничаване на математическите операции, въведете използването на цветове;
- ✓ Илюстрирайте текстовите задачи, за да подпомогнете разбирането;
- ✓ За да обясните концепциите, давайте примери от ежедневието;
- ✓ Давайте ясно на детето да разбере какво точно очаквате от него;
- ✓ Създайте навик заедно с детето да подготвяте програма на дейностите за деня и я поставяйте на видно място;
- ✓ Оценявайте усилията на детето, а не резултата – не пестете похвалите, когато детето преодолее някоя трудност.

СЛУЧАЙ 6

М. е на 14 години, в девети клас. Бащата на момичето е с дислексия. Тя е диагностицирана когато е в четвърти клас. Заради фонологични дефицити тя има проблеми с четенето и писането, с разбирането при четене, с творческото писане. Има беден речник, дефицити в работната памет. Трудно се справя с учебния материал. От четвърти клас М. е на ресурсно подпомагане, като ресурсният учител осигурява индивидуализирано обучение в клас. Същата година започва работа с логопед веднъж седмично.

Въпреки че работи упорито и е донякъде мотивирано да постигне по-добри резултати, момичето изпитва сериозни затруднения. При четене продължава да пропуска, разменя и заменя букви, не спазва пунктуацията, липсва интонация. Нивото на разбиране при четене е незадоволително. При писане затрудненията се задълбочават от силно ограничения активен речник, използването на прости конструкции и често повтарящи се фрази.

Освен подкрепата на ресурсен учител и логопед, М. има право да ползва асистиращи технологии (например калкулатор в часовете по математика).

Какво могат да правят родителите, за да помогнат на детето?

- ✓ Полагайте усилия за развиване на организационните умения на детето във всички аспекти;

- ✓ Контролирайте времето за изпълнение на всяка дейност;
- ✓ Използвайте разнообразни материали, за да онагледявате изучавания материал;
- ✓ Използвайте възможностите на интернет източниците;
- ✓ Винаги оценявайте прогреса, а не грешките;
- ✓ Подгответе списък с думи, фрази, кратки изречения и текстове, като местата на най-често допусканите грешки (струпани съгласни, правописни правила и др.) откройте с текст-маркер;
- ✓ Правете упражнения за правописа под формата на игри (например: пишете дума, в която сте пропуснали гласните или съгласните и детето трябва да попълни липсващите букви; или пишете изречения, в които има пропуснати думи и детето трябва да ги допълни по смисъл);
- ✓ Отделяйте време всекидневно да четете заедно с детето от книга, избрана от него.

СЛУЧАЙ 7³⁷

Н. е понастоящем в пети клас. Учителите подозират, че е с дислексия. До момента няма официално становище. Момчето има проблеми в училище от самото начало, на два пъти родителите са го местили в ново училище. За родителите е било трудно да приемат, че синът им има проблем, обвинявали са учителите и са смятали, че смяната на училището ще реши проблема (което не се е случило). Момчето има изоставане в речевото развитие, което се заключава в беден речник и простота на езиковите конструкции, не умее да борави с понятията, характерни за различните учебни предмети. Разбирането на писмен текст е откъслечно, което обуславя трудностите за запомняне и възпроизвеждане на информацията от уроците. Четенето е бавно, накъсано, с фал стартове, затруднява се да прочете многосричните думи, особено ако са със струпани съгласни. Налице са сериозни проблеми и с писането.

Какво могат да правят родителите, за да помогнат на детето?

Учителите съветват родителите да оказват подкрепа на психологическо ниво и да окуражават детето да продължи да полага усилия. Нещо повече, родителите следва да съдействат за формиране на поддържаща среда за детето в училище – да

³⁷ Случаи 7-10 са предоставени от Istituto Comprensivo Laura Lanza Baronessa di Carini, Италия

може детето да общува със съучениците си и извън училище, да прекарват време заедно като играят и спортуват.

С цел да помогнат на детето с подготовката на домашните, родителите следва да четат на глас задачите и инструкциите, да ги разясняват, когато е необходимо; да използват допълнителни материали, за да онагледяват учебния материал. Да осигуряват почивки между отделните задачи.

СЛУЧАЙ 8

Г. е в трети клас. В края на втори клас момчето е насочено от класния ръководител за тестване, заради специфичните трудности, с които се сблъсква в училище. Случаят е класически пример за навременно установяване на проблема и предприемане на необходимите действия за осигуряване на нужната подкрепа. Ученикът е диагностициран с дислексия, дисграфия и в значителна степен „вероятност за дискалкулия“ (според италианското законодателство дискалкулия не може да бъде диагностицирана преди края на трети клас). Г. чете бавно, трудно и с много грешки преписва от дъската, пише много големи букви. Изключително неподреден, с лоша пространствена и времева ориентация. Демонстрира типичния за неговото състояние емоционален и психологически стрес: неспокойство, лесно отклоняване на вниманието, ниско самочувствие, психосоматични неразположения (най-вече главоболие), отсъствия от училище.

Какво могат да правят родителите, за да помогнат на детето?

Опитахме се да дадем ясно да се разбере, че често детето се чувства пренебрегвано вкъщи след раждането на братчето, защото вече не е единственият център на родителското внимание. Към това се добавя и фактът, че детето е диагностицирано с дислексия, което променя статута му в училище.

Учителите препоръчват на родителите да намерят начин да отделят време само за общуване с Г.; да му оказват съдействие с уроците и домашните, като при това използват същите техники, прилагани в училище.

СЛУЧАЙ 9

Ф. е в трети клас на началното училище. Ученикът има езиков дефицит и в миналото известно време е посещавал логопед. Проведеното обследване го категоризира като „нуждаещ се от допълнително внимание и подкрепа“. Обследващият екип предполага също наличие на дислексия въз основа на резултатите от проучвания, сочещи, че една трета от децата със специфични разстройства на речта развиват дислексия в ранна училищна възраст. (Catts et al., 2005; Bishop and Snowling, 2004; Van Alphen et al., 2004; McArthur et al., 2000).

Какво могат да правят родителите, за да помогнат на детето?

Учителите разясняват на родителите основните принципи и техники на методиката Panlexia, която прилагат за работа с момчето. Методиката включва упражнения, групирани по трудност (първо ниво – едносрични думи, до пето ниво – сложни многосрични думи), както и „Историите на леля Лара“ (специално подбрани текстове с различно ниво на трудност). Всеки ден ученикът трябва да прочете определена карта. Времето за четене се измерва, както и броят допуснати грешки. При наличие на грешки, на следващия ден се чете същата карта; ако всичко е прочетено правилно, се преминава към следващата карта. През почивните дни и ваканциите детето трябва да работи вкъщи с родителите, за да не загуби ритъм.

Родителите са посъветвани да осигурят за детето и работа с логопед за подпомагане на речевото развитие.

СЛУЧАЙ 10

Р.А. е диагностициран още в началното училище и отрано получава специализирана помощ.

При Г.М. проблемът е установен в края на втората година от прогимназията след обследване, към което е насочен заради несправянето в училище. Диагностициран е с хиперактивност, макар да са налице и сериозни затруднения с четенето и писането и с усвояването на учебния материал.

Подкрепящият екип съсредоточава вниманието си към подготовката на учениците за националните изпити. Прилагат се интерактивни дигитални средства за подпомагане на учебния процес.

Какво могат да правят родителите, за да помогнат на детето?

Тъй като и двете момчета са в последния клас на прогимназията, на родителите е препоръчано да проучат възможностите децата да бъдат насочени към продължаване на образованието в професионално училище, тъй като и двамата срещат сериозни затруднения с ученето и ползват сравнително ниски академични резултати. В същото време и двамата проявяват сръчности и обичат практическите дейности.

На родителите е препоръчано да позволят на момчетата да ползват смартфони и таблети, което да облекчи процеса на четене, писане и комуникация (разбира се под родителски контрол).

ПРИЛОЖЕНИЕ 6: УПРАЖНЕНИЯ

Упражнение 1³⁸: Домино от рими

Цел: Подобряване уменията за римуване

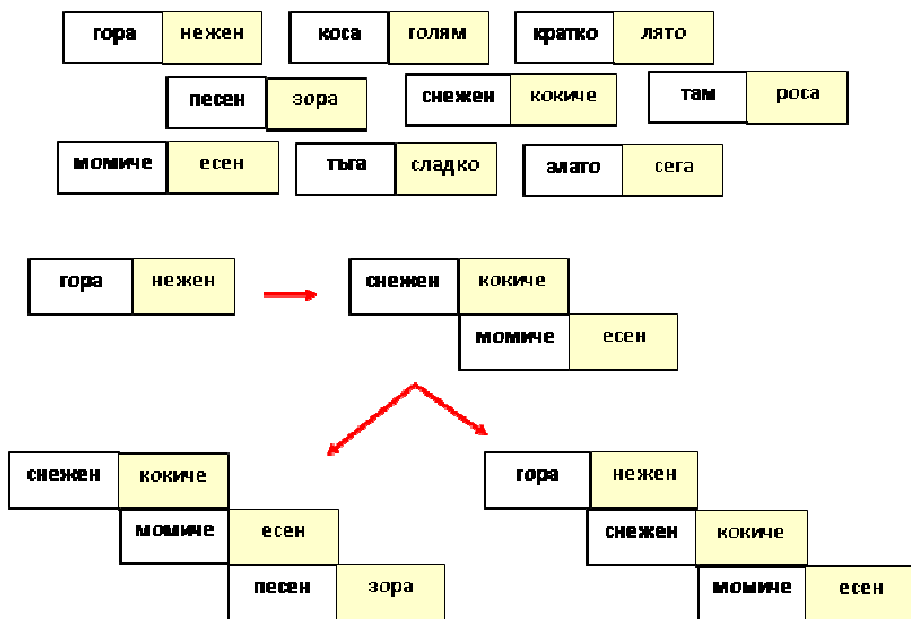
Правила:

1. Всеки играч получава по 7 карти.
2. Играч А поставя на масата една, произволно избрана карта.
3. Играч Б трябва да намери подходяща карта сред своите, така че една от думите на нея да се римува с една от думите на вече поставената на масата карта. Когато намери такава, в поставя така, че римуващите се думи да се допират (както при Домино). Ако не разполага с подходяща карта – тегли от „магазина“ докато намери такава.
4. Играчите се редуват да добавят карти.
5. Играта свършва, когато някой от играчите постави всичките си карти, или когато никой от играчите вече на разполага с подходяща карта, а „магазинът“ е празен.

Необходими материали: Определен брой карти, всяка разделена на две като плочка от Домино. На всяка половинка е написана дума. С по-големите деца могат да бъдат използвани повече на брой карти.

³⁸ Упражнения 1-5 са разработени и предложени от Асоциация Дислексия - България

Пример:

Упражнение 2: Сричкова надпревара

Цел: Подобряване уменията за сричкване

Правила:

1. На първия ред на мрежата (9 x 9) са нанесени цифри, а в останалите квадратчета – букви (виж образаца по-долу).
2. Играч А и играч Б хвърлят по ред малко камъче върхи мрежата. Задачата е да се измисли дума, започваща с буквата, върху която е попаднало камъчето и с толкова срички, колкото показва цифрата в най-горния ред. (т.е. Ако

камъчето попадне на квадратче с буквата „К” и цифрата над нея е 3, това означава, че детето, което е хвърляло камъчето, трябва да измисли дума, започваща с „К” и състояща се от три срички – напр. „ко-ле-ло”).

3. За всяка правилна дума съответния играч получава 1 точка.

4. Има няколко специални полета, означени със символи.

Когато камъчето попадне върху някое от тези полета, се следват правилата, отговарящи на символа. (В образаца има посочени примерни символи, които разбира се, могат да бъдат променени.)

Необходими материали: Мрежа (9 x 9) подобна на тази от образаца; камъче за всяка двойка ученици.

Пример:

1	2	3	1	2	3	1	2	3
Л	Х	Ф	В	Т	А	Х	Д	К
О	★	С	К	Н	Р	М	Н	П
Г	Е	А	Р	Д	Е	К	☀	С
И	Т	М	О	Й	Р	В	У	Ш
Л	А	Щ	Р	😊	Ф	Б	Т	С
П	С	Б	И	К	Я	А	З	Ж
Н	Ф	Р	Г	Е	У	И	Л	Ц
И	Ч	Ю	Т	У	Я	★	Е	М

- - Пропускате един ход
- - Поздравления! Получавате 5 точки бонус.
- - Жалко! Губите 2 точки.
- - Получавате право на допълнителен ход

Упражнение 3: Комбинирай картинките

Цел: Подобряване уменията за римуване.

Правила:

1. Родителят предоставя на детето набор картинни карти.
2. Детето трябва да напише имената на изобразените на картите предмети (може да използва речник, за да провери правописа на думите).
3. Накрая ученикът трябва да комбинира картите така, че имената на изобразените предмети да образуват рими.

NB: Родителят определя броя карти в зависимост от времето, с което детето разполага и неговия индивидуален темп на работа.

Необходими материали: Набор картинни карти, правописен речник, химикал.

Пример:

ЮТИЯ

КУТИЯ

Упражнение 4 : Сричкова мрежа

Цел: Подобряване уменията на децата да разделят думите на срички

Правила:

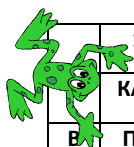
1. Детето получава една сричкова мрежа (виж образеца по-долу) и код.
2. Първата задача е: използвайки кода, детето трябва да открие думите и да ги запише.

3. Втората задача е: детето да открие още думи в мрежата и да ги „кодира“.

Необходими материали: Сричкова мрежа (може да се използва неколкократно, като се сменят само „кодовете“)

Пример:

Задача 1: Н9-С2; G7-А4-С9; D8-D4-І2-В5; С3-Е6; Е3-В1-Н4; Е1-І9-С7-А3

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
В	КАР	МЕ	Я	ВОТ	ДА	ПЕХ	ЦИ	ПРО	МАР
С	ЛЕТ	КА	КОС	НА	КАЛ	ДИ	РИ	РАД	НО
D	ВЕ	ТА	РЕ	ЛИ	ПРЕ	МО	ШАП	А	КАН
Е	ИС	ФА	ШАМ	КИ	УС	МОС	ВО	ТИ	РЕЦ
F	ТО	ПАН	СТА	ЗО	ЦА	СТИ	СИ	ПИС	МЕР
G	ЛИ	ЛЕТ	КЛА	ПЕД	ЦЪР	РАФ	ЖИ	ХОТ	ВАЛ
Н	КЕЛ	ВА	ЗАН	ОН	ЗО	НИ	ЛЕ	РЕ	КАС
І	ГАН	ГА	МИ	ПЕХ	СА	ЛЕ	НА	Е	ТО

Упражнение 5: Еднакви звуци

Цел: Повишаване знанията на учениците за алитерацията и подобряване на уменията им да работят със звуците.

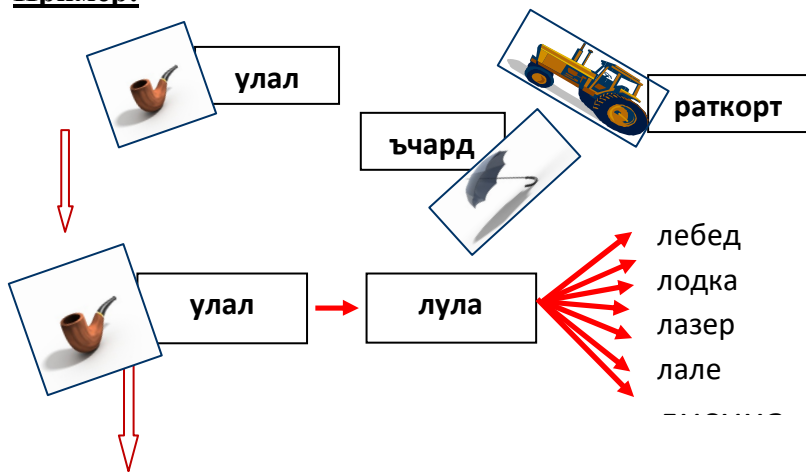
Правила:

1. Детето получава работен лист, подобен на показания по-долу.

2. Трябва да подреди буквите така, че да получи името на предмета, който е на картинката.
3. След това – да напише получената дума във второто квадратче.
4. Следващата стъпка е за 1-2 минути да напише колкото може думи, които да започват със същия звук като думата на предмета от картинката. (Може задачата да се промени, като детето трябва да напише думи, завършващи със същия звук; или включващи еднаква звукова комбинация)
5. Накрая детето трябва да състави (напише) изречения с всяка от написаните от него думи.

Необходими материали: Работен лист, химикал.

Пример:

В езерото плува красив лебед.
 Вчера подарих на мама жълто лале.

Упражнение 6³⁹: Държави, градове...

Цел: развиване на бързо и креативно мислене; обогатяване на общата култура

Правила:

1. Всеки играч получава лист, на който има празна таблица (виж примера по-долу);
2. Категориите са предварително определени: държава, град, река, име, животно, растение и т.н.
3. Един от играчите казва наум азбуката, друг играч казва „стоп!“. Ако казващият азбуката е стигнал, примерно до М, всички думи, които играчите ще записват в таблицата, трябва да започват с „М“.
4. Всеки играч попълва таблицата самостоятелно като се старае възможно по-бързо да запълни всички полета в съответната колона. Играчът, който приключи пръв, казва „Стоп!“ и всички спират да пишат докдето са стигнали.
5. Играчът, който е приключил пръв, чете думите, които е записал. Ако някоя от думите се повтаря при някой от другите играчи, всички я зачеркват. Накрая остават само думите, които не се повтарят. За всяка от тях всеки от играчите получава 10 точки. За всяка от зачеркнатите думи, играчите получават по 5 точки. За всяко непопълнено поле – 0 точки.

³⁹ Упражнения 6-7 са предложени от İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü и Fatih Rehberlik ve Arastirma Merkezi (Турция)

6. Играта се повтаря отначало, колкото пъти прецени учителят, или докато свърши определеното време. Получените точки се сумират и победител е играчът, събрал най-много точки.

Необходими материали: Работни листи, химикали

Пример:

	Буква... <i>М</i> ...	Буква.....	Буква.....	Буква.....	Буква.....
Държава	<i>Малта</i>				
Град	<i>Милано</i>				
Река	<i>Марица</i>				
Име	<i>Мария</i>				
Животно	<i>мечка</i>				
Растение	<i>мента</i>				
.....				

Упражнение 7: Пет камъчета

Цел: Развиване на фината моторика, баланса и координацията.

Правила:

Играта може да се играе от цялото семейство.

1. Всички пет камъчета се вземат в ръка и се разпръскват на земята. Първият играч избира едно от камъчетата и го взема.
2. Етап 1: Играчът подхвърля камъчето във въздуха и докато то не е паднало обратно трябва да събере останалите четири камъчета едно по едно, след което да хване и подхвърленото нагоре камъче.
3. Етап 2: Играчът подхвърля едно от камъчетата във въздуха и докато то не е паднало обратно трябва да събере

останалите четири камъчета, като ги взима две по две. След което да хване и подхвърленото нагоре камъче.

4. **Етап 3:** Играчът подхвърля едно от камъчетата във въздуха и докато то не е паднало обратно трябва да събере останалите четири камъчета, като взима първо едно, а после останалите три заедно. След което да хване и подхвърленото нагоре камъче.
5. **Етап 4:** Играчът подхвърля едно от камъчетата във въздуха и докато то не е паднало обратно трябва да събере останалите четири камъчета, като взима всичките заедно. След което да хване и подхвърленото нагоре камъче.
6. **Етап 5:** Играчът подхвърля във въздуха всички пет камъчета и се опитва да ги хване всичките с опакото на ръката си (виж снимката). След това ги подхвърля отново и трябва да се опита да улови и петте със същата ръка.
7. На всеки етап от играта, ако играчът не успее да хване подхвърленото камъче или не успее да събере всички камъчета от земята, редът преминава към следващия играч.

Необходими материали: 5 малки обли камъчета

Пример:

Упражнение 8⁴⁰: Сричков спинър

Цел: подобряване уменията за сричкуване и знанията за структурата на думите

Правила:

1. Използвайте пластмасови капачки от бутилки и вътре в тях поставете картончета с изписани различни срички. Подредете капачките в кръг.
2. Всеки играч получава 2 или повече карти с различна степен на сложност. На всяка карта са изписани части от 9 думи (двусрични, трисрични, многосрични); във всяка от думите липсва една от сричките.
3. Първият играч завърта спинъра (който е снабден със стрелка). Когато спинърът спре да се върти, играчите проверяват дали с посочената от стрелката сричка могат да допълнят някоя от думите на своята карта.
4. Когато всички са готови, съответната капачка се обръща и тази сричка излиза от играта.
5. Следващият (по часовниковата стрелка) играч завърта спинъра и играта продължава, докато някой от играчите не успее да допълни всички думи на своите карти. Ако е попълнил всичко правилно, той е победител в играта.

NB Играта може да бъде усложнена, ако се добавят карти с многосрични думи, на които липсват две срички.

⁴⁰ Упражнения 8-9 са предложени от Agrupamento de Escolas de Sines, Португалия

Необходими материали: спинър с прикрепена на него стрелка; пластмасови капачки от бутилки със срички; няколко карти с думи, които играчите ще попълват; моливи или химикали

Пример:

Упражнение 9: Първа сричка

Цел: подобряване на фонологичните възприятия и уменията за сричкуване

Правила:

1. На детето се предоставя набор картинни карти. На всяка карта детето трябва да напише името на изобразения на нея обект.
2. Разделя написаните думи на срички и огражда първата сричка.
3. Написва поне още три думи, които имат същата първа сричка.

4. Написва определен брой изречения с новите думи.

Необходими материали: картинни карти, цветни моливи, чисти листи, химикал

Пример:

ба - лон

ба – лон - ба-ница

ли – мон - ли-сица

.....

Баба прави вкусна баница.

Упражнение 10⁴¹: Разпознаване на букви

Цел: Подобряване уменията за разпознаване на подобно изглеждащи латински букви: В; D; Р.

Правила:

1. Родителят подготвя и предоставя работен лист.
2. Родителят дава инструкция: „Открий и огради всички букви “В” (или “D”, или “Р”)
3. Детето трябва да открие и огради посочената буква колкото може по-бързо.

Необходими материали: Копие от работния лист.

Пример:

1. Буква **В**

DGBCNMIOEPDLKFOPPWIUGSVSEJUFBSFCEWIALZ
MAJAPOIIEWIKDJXBGDYRIOJLKGDASWUDRUNX
ZCJKBVBGHASYECCZVIKOLDJDGJBPONPIEKJUEDIE
TYASDBKIOPTHEBBASVSKIEFMSOLDUFUKCDEYK
MVRUIHDWWTIPJBCXHLOYEDHNKGFJMNWBWYON
VCSUBFCIBMCDOSARTNDTNW

2. Буква **D**

⁴¹ Упражнения 6-7 е предложено от I Społeczna Szkoła Podstawowa, Полша

HIJOPSENDNEJKAWERTYHDBYEDSKIPRILKNZNA
WSUEJDOWIESODKMNVCOEUWIPDJBPMANZ
BYSEPLJANEKTIAJBNKVETENTKPYPAIKMZSNBTSK
GWUSNRONBMIEJSCONHYRGHDANCKLDOKMIEK
NGAUBNALMBDOHFCLFDCBFIVMNEBXLNDBCIS
MSBCODMSLCNBHFKDSYNTYWM

3. Буква **P**

YWIOLPPSUEGVCZASDKLOCKLKKSRRTQWTBPKCZA
SEDGHSKOLMBPSKSSLOBPPAKMXBCAANXNDHSI
AUDJAPRYFRMNOPQLANKOALIISWKBSGLOKMP
AZBAKLOEPJAPAAKALSDWQXIAKAOBCPRTEKARA
YHAHAHSVJNJFVKEENVOWNWCWWJDVVJWN
WOBHWJRODBFBSOLKLDOKEBIRV

Упражнение 11: Римските цифри

Цел: Умения за разпознаване на римските цифри и работа с тях

Правила:

1. Родителят подготвя и предоставя работен лист.
2. Родителят дава инструкция: „Открий числото 7, изписано с римски цифри и го огради навсякъде в червено.“ (След това се дава инструкция за други числа в друг цвят.)

3. Детето огражда цифрите според указанията, преброява цифрите от съответния вид и да попълва таблицата.

Необходими материали: Работни листи, цветни моливи.

Пример:

VI	VIII	XI	XIV	VII	XVI	IV	XIV	VII	XVI	VI	XI
VIII	XI	VII	XVI	IX	XIV	VIII	XI	VII	VIII	XI	VI
XVI	XIV	IX									
VII	XVI	IX	VI	VIII	VII	XI	XVI	XI	XIV	IX	VII
IX	XI	VIII	IX	VII	VIII						

Цифра	Брой	Цифра	Брой
IV		IX	
VI		XI	
VII		XIV	
VIII		XVI	

Упражнение 12⁴²: Речник

Цел: Обогаляване на речника

Правила: Учениците следва последователно да изпълнят указаните в работния лист задачи.

Необходими материали: работни листи, моливи

Пример:

1. Свържи синонимите от двете колонки:

щастлив	красив
слаб	радостен
хубав	чист
ясен	мощен
силен	тънък

2. Напишете антонимите на следните думи:

горе – долу

близо – _____

правилно - _____

тъжен – _____

бавно – _____

рано - _____

топъл – _____

⁴² Упражнения 8-10 е предложено от Asociatia CES, Румъния

богат – _____

красив – _____

3. Подчертайте думите, които започват с буквата „К“ и оградете тези, които завършват на „Е“:

котка, хляб, дете, заплетая, телевизор, едно, дърво, чист, топка, създание,

балкон, кроасан, упражнение, кон, лаптоп, цвят, списание, дата, нахален, карфица, табела, цвете, калинка, сладолед

Упражнение 13: Във фермата

Цел: трениране на вниманието и наблюдателността; идентифициране наличието на даден звук и съответната му буква в думите; съставяне на изречения по зададени думи.

Правила: Учениците следва последователно да изпълнят указанията в работния лист задачи.

Materials required: работни листи, моливи

Пример:

Инструкции:
1. Открий скрития обект от кутията по-долу

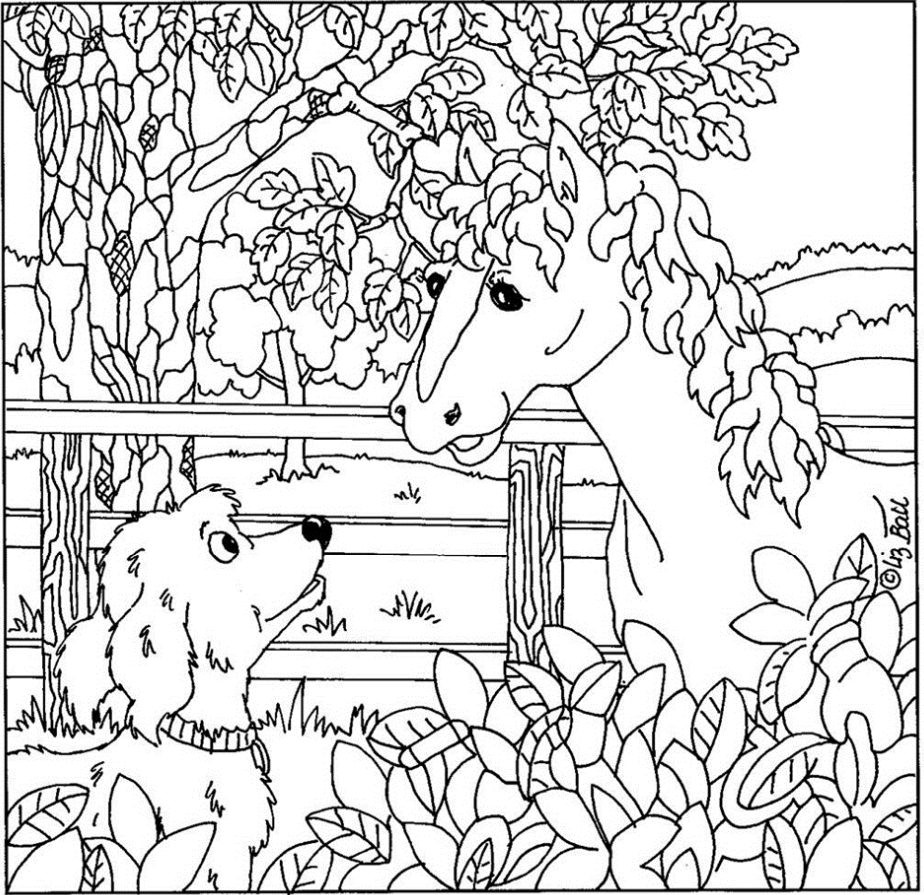
2. Напиши имената на предметите, които търсиш (всички, които си запомнил)

3. Огради имената на предметите, които съдържат звука [б]

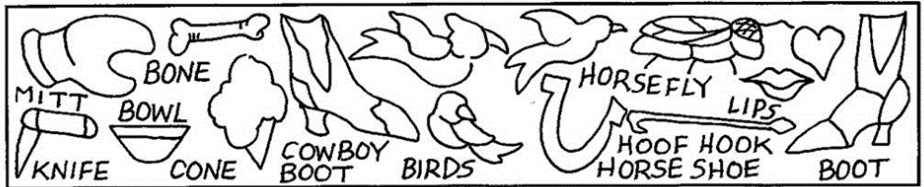
4. Напиши изречение с всяка от думите от задача 3.

2.

4.

www.hiddenpicturepuzzles.com

Упражнение 14: Разграничаване на „н“ и „б“

Цел: Развиване на фонематичния слух; Разграничаване на букви, съответстващи на близки звуци

Правила: Следвай инструкциите във всяка от задачите.

Необходими материали: работни листи, моливи

Пример:

1. Огради в различни цветове буквата „н“ и буквата „б“:

*А н п Л к м К У б е т д П е и О В т н Б С ъ А у Р Т Ч
ц П с Т Б м Н Х У м л П д Ъ б х с Т к л б С и П к у д Б
Т с л а н у е В л т Я б а з н О ъ т В а ъ*

2. Чуй думите (учителят ги чете на глас) и напиши тези, съдържащи буквата „н“ и буквата „б“ в съответното поле:

*ябълка, балон, дядо, щастие, леопард, хипопотам, спя, стълб,
стадион, пчела, стоп, килим, пеперуда, стълба, кораб,
велосипед, кабина, трамвай, паранет, роб, боб*

н

б

3. Попълни пропуснатите букви: *н/б*:

СТО_ОР

_ЕРВАЗ

ЛЕ_ЕД

_АРА_АН

КА_ИТАН

_ЕТЕЛ

ЛА_ТО_

КАРА_ИНА

СТЪ_КА

_ОКРИВ

КОМ_ЮТЪР

УЧЕ_НИК

Упражнение 15: “Щурец и мравка”

Цел: Повишаване нивото на четене с разбиране; подобряване уменията за извличане информация от текст

Правила:

1. Родителят прочита текста (в случая: приказката „Щурец и мравка“), след което задава въпроси по текста – такива, на които може да се даде отговор с 1-2 думи
2. Детето прочита отново приказката (наум) и попълва самостоятелно Картата на текста (виж образца)
3. Когато е готово заедно с родителя обсъждат отговорите и допълват картата, ако е необходимо.

Необходими материали: подходяща приказка, Карта на текста, молив или химикал

Пример:

Щурец и мравка

През един летен ден на полето щурецът си лежал на тревата, свирел на цигулката си и пеел за удоволствие. Край него минала мравка на гърба с огромен товар от житно зърно, което носела към мравуняка си.

- Ох, мравке! Защо не дойдеш да си поприказваме, да поседнеш, вместо да се тормозиш в това хубаво време?“ - запитал щурецът.

- Трупам си храна за зимата – отвърнала мравката – и ти препоръчвам и ти да направиш същото.

- Защо да се безпокоя за зимата? - казал щурецът - сега има толкова много храна!" Но мравката не му обърнала внимание и продължила по пътя си.

Като дошла зимата, щурецът отишъл при мравката, умиращ от глад, и казал:

- Мравке, хайде да ми дадеш малко храна, защото умирам от глад, а в замяна аз ще ти посвирия и попея.

- Цяло лято се трудих, докато ти се забавляваше и ми се смееше - отвърнала мравката. - Затова аз сега имам пълен стомах, а ти не.

Карта на текста

Заглавие:

Автор:

Действащи лица:

Място на случката:

Време:

Нарисувай илюстрация:

Образувай нови думи:
М _____
Р _____
А _____
В _____
К _____
А _____

Съчини друг край на историята:

Основна идея :

Ръководството за родители по проект DysTRANS е разработено от Даниела Бонева и Елена Михова /Асоциация Дислексия – България/.

Част от случаите от практиката и от предложените упражнения са предоставени от партньорите по проекта:

- Провинциален инспекторат по образованието на град Истанбул, Турция
- Рехабилитационен и консултативен център, район Фатих – гр.Истанбул, Турция
- Асоциация на ресурсните учители CES – Румъния
- Първо частно средно училище – гр.Замошч, Полша
- Група училища – гр.Синиш, Португалия
- Средно общообразователно училище „Баронеса Лаура Ланца“ – Карини, Италия

Този проект е финансиран с подкрепата на Европейската комисия.

Тази публикация отразява само личните виждания на нейния автор и от Комисията не може да бъде търсена отговорност за използването на съдържащата се в нея информация

